

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

TOMUS LIV.

SERFŐZŐ LAJOS

A FÖLDMUNKÁSOK VÁLLALKOZÓ SZÖVETKEZETEI

(Egy szociálpolitikai kísérlet sorsa az ellenforradalmi Magyarországon)

SZEGED

1975

Redegit
GYULA MÉREI

Szerkesztette
MÉREIGYULA

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

A mozgalom megindulása, célkitűzések

A nemzetgyűlés 1920. szeptember 22-én és 23-án tárgyalta a gazdasági és ipari szövetkezetekről szóló törvény (az 1898. évi XXIII. tc.) módosítására és kiegészítésére vonatkozó törvényjavaslatot. Az alig több mint egyéves, viharos történetre visszatekintő ellenforradalom parlamentje nem véletlenül tűzte napirendjére a nem sokat mondó címen futó, látszólag egyszerű gyakorlati kérdéssel foglalkozó javaslatot. Schandl Károly, a csongrádi kerület kisgazdapárti képviselője legalább is igen nagy fontosságúnak tüntette fel azt: „Ha nemzetünk fennmaradását akarjuk biztosítani, törvényhozásunkat bizonyos szociális tartalommal kell telíteni. Ehhez a szociális tartalomhoz szolgáltat rendkívül értékes anyagot a tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat, amely a hitelszövetkezeti mozgalom lendületét van hivatva előmozdítani. Hét-százézer kisember, ugyanannyi kisgazda- és kisiparoscsalád várja bizonyos türelmetlenséggel azt, hogy a törvényhozás végre tető alá hozza ezt a javaslatot, és ezzel megkezdje azoknak az alkotásoknak a sorozatát, amelyek nemcsak elvesznek, amint az előadó úr nagyon helyesen mondta, hanem adnak is a kisembereknek.” — mondta a vitában.¹

Ez a bizonyos „szociális tartalom” a már Bánffy-kormány idején meghozott eredeti törvény kapcsán is emlegetődött. Az előretörő kapitalizmus, a megerősödő szocialista és agrárszocialista mozgalom időszakában jelentkező szövetkezeti gondolat is érvelt vele. Egyik fontos ideológiai, propagandisztikus és demagógikus érve volt ez a szövetkezeti mozgalomhoz kapcsolódó politikai megnyilvánulásoknak, az agráriusok konzervatív, reakciós „antikapitalizmusának”,² amely a „keresztény és nemzeti” társadalmi rétegeket kívánta szervezni és „védeni” a kapitalizmus „túlhajtásaival”, a szocializmussal szemben, és a társadalmi béke érdekében.³ Mindezek részletes kifejtése messzire vezetne, annyi azonban nyilvánvaló és ismert, hogy a jelzett gondolatok elevenen éltek az ellenforradalom szerteágazó táborában, és a szóban forgó törvényjavaslat körüli vitában is megfogalmazódtak olyannyira, hogy Korányi pénzügyminiszter kénytelen volt csitítani a kedélyeket, védelmébe véve a tőkés érdekeket, az egész rendszer alapját, a kapitalizmust.⁴

¹ Az 1920. évi február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója V. köt. 490. 1.

² „Igen, a szövetkezeti mozgalom reakció volt azzal a manchesteri liberalizmussal szemben, mely a falusi nép révén egy új osztályt nevelt: a plutokráciát; a szövetkezeti mozgalom reakció a marxista szocializmussal szemben...” — jelentette ki Schandl. Uo. 492. 1.

³ Lásd pl.: A magyar szövetkezeti mozgalom negyven éve. Szerk.: SCHANDL KÁROLY. Bp. 1938, KERÉK MIHÁLY: Az Országos Széchenyi Szövetség története, működése és hivatása. Bp. 1932.

⁴ „A szövetkezeti tábor sokszor talán túlzásba is ment, nem egyszer talán túlságosan hangoztat- ta ellentétét a kapitalisztikus táborral szemben, De bármilyen felfogása legyen valakinek a kapitaliz- musról — én mindig kiemelem, hogy nem az a lényeges, hogy kapitalizmus van-e vagy sem, hanem,

Különben, ahogyan ez gyakran előfordul, ez esetben sem a végeredmény, hanem inkább a vita volt az érdekes és a jellemző. Az elfogadott törvény (az 1920. évi XXX. tc.) megadta a lehetőséget az Országos Központi Hitelszövetkezet állami támogatással történő reorganizációjára, és alaposan módosítva az eredeti törvényt, monopolhelyzetet biztosított az OKH-nak a falusi szövetkezeti mozgalomban. Minket azonban most az új törvénynek pusztán a 36. §-a érdekel közelebbről, amely kimondta: „A gazdasági és ipari szövetkezetnél az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékében más célú gazdasági és földmunkás-szövetkezetek és alakulhatnak és átalakulhatnak.” Ez teljesen új momentum volt, és éppen erről a paragrafusról jelentette ki lelkenedezve Schandl Károly, amikor a parlament elfogadta: „...egyike lesz ez az alkotás a leghatalmasabbaknak, amelyek ebből a Nemzetgyűlésből kiindultak és a Nemzetgyűlés igen tisztelt tagjainak az egész földmunkásság hálaival és elismeréssel fog ezért adózni.”⁵

Schandl látható buzgólkodása nemcsak elvi megfontolásból fakadt. Az előzményekhez tartozik, hogy mint csongrádi képviselő, közvetlenül tapasztalhatta az alföldi kubikosok rettenetes helyzetét. Az a harmincezer nyi agrárproletár, aki a kubikosmunkát tekintette fő foglalkozásának,⁶ szinte teljes egészében munka nélkül volt, főképpen saját szakmájában alig-alig kapott munkát 1920-ban.⁷ A csongrádi kubikosok — néhány csatornatisztítási munkától eltekintve — szintén munka nélkül maradtak egész évben. Néhányan közülük felkeresték a kerület képviselőjét, és ezen a beszélgetésen bontakozott ki a földmunkás vállalkozó szövetkezet megalakításának eszméje, amely a törvénybe végül is bekerült.⁸ Az ötlet tulajdonképpen nem volt új. Czettler Jenő közgazdász-politikus, a „szociális béke” másik híres apostola már az 1914-ben megjelent neves munkájában⁹ írt a magán-munkaközvetítők visszaéléseiről és javasolta, hogy az OKH — az olasz földmunkás szövetkezetek mintájára — alakítsa meg Magyarországon is a földmunkások vállalkozó szövetkezetét.

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy az 1920-as szövetkezeti törvény elfogadása után gombamódra szaporodtak a földmunkások szövetkezetei. 1923-ig mindössze két szövetkezet jött létre, az sem mindjárt. Az egyik természetesen Csongrádon 1922. január 29-én, a másik — szintén nem véletlenül — az Alföld ugyancsak nagy agrárproletár vidékén, a Jászságban, Jászárokszálláson (1922. március 5-én), ahol a község szülöttje, Czettler Jenő volt a nemzetgyűlési képviselő.¹⁰ Ebből is látható, hogy a gyakorlati realizálódás a kezdeti nekibuzdulás — és a kubikosok változatlanul nehéz helyzete — ellenére lassacskán haladt. Pedig az egész ügyre hatással levő másik momentum is sürgetően szólt közbe. A szociáldemokrata vezetés alatt reorganizálódó Földmunkások Országos Szövetsége, különösen az 1921. okt. 2-án megtartott szentesi kongresszusa után az elégedetlen földmunkásság mind nagyobb tömegeit vonta sorai-

hogy kinek a kezében van a kapitalizmus —... ez az ellentét tényleg nincs meg olyan mértékben, mint ahogy azt egyesek feltűntetik.” Nemzetgyűlési Napló. 1920. V. köt. 523. 1.

⁵ Uo. 529. 1.

⁶ Az 1930-as népszámláláson alapuló egybehangzó számításaik alapján ennyire becsülik a kubikos főfoglalkozásúak számát az 1920-as években. DR. KISS LÁSZLÓ (Adalékok a tiszántúli kubikosok gazdasági helyzetéhez az ellenforradalmi Magyarországon. Párttörténeti Közlemények 1960. nov.) és SZABADOS MIHÁLY (Földmunkáskérdés, munkástelepités, munkaalkalmak. Bp. 1936.)

⁷ L. A földmunkásság és szegényparasztság mozgalmái Magyarországon 1848—1948. II. köt. Az agrárproletariátus korszakbeli helyzetéről, gazdasági és politikai mozgalmairól jó és részletes képet festenek a kötet VII—XI. fejezetei (SZAKÁCS KÁLMÁN, SIKLÓS ANDRÁS és KOROM MIHÁLY tanulmányai). Ez lehetővé teszi, hogy a földmunkásság általános problémáinak csak legfontosabb összefüggéseire utalva foglalkozhassunk a továbbiakban is a szűkebb témával.

⁸ OLÁH MIHÁLY: A kubikos néposztály és életsorsa. Pécs 1937.

⁹ CZETTLER JENŐ: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Bp. 1914. 958—960. és 1028—1029. 1.

¹⁰ STEUER GYÖRGY: Tizenkét év a munkásügy szolgálatában. Pécs, 1935.

ba, és elsősorban éppen a kubikos vidékeken. 1922-re a szervezet befolyásának egyik csúcspontjához ért az egész ellenforradalmi rendszer időszakában.¹¹ Márpedig a földmunkás-szövetkezetek létrehozásának, ha nem is nyíltan hangoztatott, de nyilvánvaló célja volt a szocialista befolyás visszaszorítása is.¹²

Az előkészületek az általánosabb megvalósítás érdekében mégis hosszadalmasan folytak. Ezek jegyében küldték Olaszországba Bikkal Dénest, a „Hangya” tisztviselőjét, hogy tanulmányozza a valóban kiterjedt olasz földmunkásszövetkezeti mozgalmat, amelyre már Czettler is felhívta a figyelmet.¹³ 1922. július 1-én pedig nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter megbízta Steuer György nyugalmazott államtitkárt a mozgalom irányításával és szervezésével.¹⁴ Steuer ki is dolgozta a szövetkezetek működésének elvi és gyakorlati feltételeit.

Végül az előkészületek hová is vezethettek volna, mint egy újabb törvényjavaslat elkészítéséhez. Ez a törvényjavaslat és vitája azután világos választ ad arra a kérdésre, amelyre az 1920-as vita még csak körvonalazva válaszolt. Ti. miért akarják létrehozni a földmunkások vállalkozó szövetkezeteit, és hogyan gondolják azok működését?

A javaslat 1923. február 1-én kezdődő tárgyalásán az előadó Temesváry Imre így fogalmazta meg a célkitűzést: „Az előttünk fekvő törvényjavaslatnak célja az, hogy a földmunkások államilag támogatott önszegély útján mai helyzetüknél kedvezőbb gazdasági helyzetbe jussanak oly módon, hogy a vállalkozó szövetkezetekbe tömörülve önmaguk is vállalkozókká legyenek, így az a tetemes vállalkozási haszon, amely eddig a kiuzsorázó nagytőkék zsebébe vándorolt, most a szövetkezeteknek jusson, és a szövetkezeteken keresztül eljusson a földmunkásszövetkezetekben csoportosult földmunkásokhoz. Ez a törvényjavaslat, amely úgyszólván kizárólag csak előnyöket biztosít a földmunkásoknak, nagy előrehaladást jelent a szociális béke felé.”¹⁵ Még messzebb ment a javaslat fontosságának méltatásában az ekkor már földművelésügyi államtitkár Schandl Károly, amikor a többi között ezt mondta: „Ez a javaslat egy intézményt hoz be a magyar törvénytárba, amelynek célja az, hogy a tőkét és a munkát kibékítse... A tőkét erőszakosan kisajátítani, mint ahogyan a bolsevista kísérletek azt próbálták, nem lehetett. Azt hiszem e tekintetben egyetértünk valamennyien ebben a Házban. Most már tehát csak arról lehet szó, hogy a tőkét békés, törvényes úton lehessen megszerezni a munkásságnak olyan mértékben, amilyen mér-

¹¹ Földmunkás és szegényparasztmozgalmak... I. köt. 669—674. és 688—689. 1.

¹² Helyesen mutat rá erre az összefüggésre Szakács Kálmán i. m. 702—703. 1. — A szövetkezetek szervezői maguk között persze nyíltan szóltak erről a kérdéstről is: „A csongrádi földmunkások vállalkozó szövetkezete alapításánál a soha nem mondott cél az volt és még hosszú időre is az lesz, hogy az alföldi emporiumok tiszta magyar népének a szociáldemokraták által nemzetközi alapon megszervezett, legértékesebb néprétegét, a magyar kubikosokat hozza vissza a nemzeti alapra — írta Boér Antal, a csongrádi csoport vezetője a gyulai csoport létrehozásán fáradozó plébánosnak 1924. dec. 3-án. Jellemző módszerbeli tanácsokkal is szolgált: „... az úttörő munka kezdeténél progresszív gondolatokkal kell közjük menni. Csongrádon az alakulás előtt szocialista allűrökkel szidtuk előttük azt az idegen fajú kapitalizmzust, amely az ő munkaerejük felhasználásával erősíti önmagát.” (Békés megyei Levéltár, főispáni iratok 119/1925.) — Steuer egyik jelentésében odáig ment a szociáldemokraták elleni hadakozásban, hogy egyenesen a Földmunkások Országos Szövetségének betöltését javasolta. (OL. FM. Ált. VI. 1928. 15—3391. — *Bárany Ferenc* közlése.)

¹³ Bikkal közé is tette tapasztalatait a Szövetkezeti Élet Olaszországban (Bp. 1921.) c. tanulmányában. A szerző később OTI-igazgató, a rendszer egyik neves szociálpolitikusa lett.

¹⁴ STEUER GYÖRGY: A földmunkásszövetkezetek tizenkétéves működése Pécs 1934. Steuer Schandl régi barátja volt. A század elején ott bábáskodott több, már végzett fiatal értelmiségivel (Czettler, Bernolák Nándor, Heller Farkas stb.) együtt a fentebb már említett gondolatok jegyében, nacionalista, keresztény, antiliberális és antiszocialista célkitűzésekkel alakuló, és szociálpolitikával is foglalkozó egyetemista szervezet, az Országos Széchenyi Szövetség megalakulására körül, amelynek Schandl Károly volt az első elnöke (KERÉK MIHÁLY: i. m.) A világháború idején a hadügyminisztériumban volt államtitkár. Innen ment azután nyugdíjba.

¹⁵ Az 1922. jún. 16-ra hirdetett Nemzetgyűlés Naplója IX. köt. 280. 1.

tékben ez szükségesnek látszik.” Majd hozzátette még, hogy ez egyben igazi fajvédő munka is.¹⁶

A kormánypárti támogatók közül Perlaki György véleményét érdemes még idézni, aki elbűszkélkedett, hogy — amint a törvényjavaslat is bizonyítja — az egységpárti többség kész a kapitalizmus kinövéséi ellen fellépni. „Magától értedődik azonban, hogy a kapitalizmusnak teljes tönkretételéhez semmi körülmények között nem járulhatunk hozzá, mert mi őszintén bevalljuk azt, hogy a termelésnek alapfeltétele a tőke és én gazdasági életet tőke nélkül elképzelni nem tudok. A mi meggyőződésünk az, hogy a munkásságnak nem az az érdeke, hogy a kapitalizmust, a termelésnek erejét tönkire tegyék, hanem be kell érniük azzal, hogy ennek a kapitalizmusnak kinövésait bizonyos eszközökkel lenyesegezzük, és hogy ez ellen törvényes védelmet nyújtsunk a munkásságnak.”¹⁷

A kapitalizmust azonban ő nemcsak a kommunistákkal, a Tanácsköztársasággal szemben vette védelmébe, hanem a szociáldemokratáknak is címezte mondandóját, akik — ellentétben a kormánypárttal, amelyik lám, milyen messzemenően levonta a tanulságokat a múlt eseményeiből — még mindig nem vették eléggé revízió alá álláspontjukat a „rideg marxizmus” és az osztályharc kérdésében. Nyilván nem kell ehelyütt bizonygatni, hogy a szemrehányás jórészt jogtalanul érte az SZDP jobboldali vezetését. Különbösen is éppen rosszkor hangzott el. Hiszen a szociáldemokraták éppúgy mint a többi ellenzéki pártok, helyeselték és támogatták a javaslatot, amelyet különben is jól időzítettek. Éppen akkor tárgyalták ugyanis, amikor Bethlen kölcsönszerző külföldi útjai előtt kibontakozóban volt a parlamentben a treuga dei,¹⁸ és egy kissé maga ez a kisebb jelentőségű, de mégis csak szociális kérdéssel foglalkozó javaslat is a békés hangulatot volt hivatott elősegíteni.

Szeder Ferenc tehát a vita első szónokaként kijelentette: „Helyesnek látjuk azt, ha bele tudjuk vinni a köztudatba a munkások szövetkezésének eszméjét, s azt látom, hogy az előttünk fekvő törvényjavaslat ebben a tekintetben, ha nagyon félénken is, de segítségünkre van.”¹⁹ Ugyancsak támogatta a javaslatot Csik József, a keresztényszocialista földmunkások szervezetének vezetője, és Kiss Menyhért, a parlamentben ekkor már szerveződő fajvédő képviselőcsoport tagja is. Egyedül Dénes István ütött meg disszonáns hangot, felhasználván az alkalmat a már elfogadott földreform-törvény késedelmes megvalósulásának felhánytorgatására, a nagybirtok elleni támadásra. A szövetkezeti javaslatot egyébként ő is elfogadta.²⁰ Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter joggal jelenthette tehát ki: „Örömmel látom, hogy egyrészt Szeder Ferenc t. képviselőtársam, aki igazán szakember ebben a kérdésben, elfogadja a javaslatot, másrészt a képviselőház minden oldala elfogadja azt, mint szükségeset és a jelen viszonyoknak megfelelőt.”²¹ A szórványosan elhangzó ellenzéki bírálatok azt kifogásolták, hogy az agrárszegénység több százezres táborából igen szűk körön akar segíteni a javaslat, és ehhez is meglehetősen csekély pénzbeli támogatást kíván nyújtani az állam.

Az természetes és érthető, hogy Csik József vagy Kiss Menyhért a javaslat indoklásában és kormánypárti támogatóinak felszólalásaiban elhangzó eszmei-politikai célkitűzéseket nem kifogásolták, hiszen egyetértettek velük, nem egy vonatkozásban

¹⁶ Uo. 289. 1.

¹⁷ Uo. 283—284. 1.

¹⁸ L. erről bővebben: Serfőző Lajos: A Magyarországi Szociáldemokrata párt a parlamentben. Bp. 1967. 143—166. 1.

¹⁹ Az 1922. jún. 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója. IX. köt. 281. 1.

²⁰ Uo. 294—301. 1.

²¹ Uo. 311. 1.

ki is egészítvén azokat. Az már kevésbé, hogy Szeder Ferenc is szó nélkül siklott el fölöttük.

Mint ismeretes, a szövetkezeti mozgalom problémái végigkísérték a munkásmozgalom történetét. A marxizmus klasszikusai többször visszatértek a kapitalista rendszerben működő szövetkezetek elvi és gyakorlati kérdéseire. Nem tagadtak meg néhány elismerő szót a munkások körében létrejött valódi fogyasztási és termelőszövetkezetektől, amelyek — mint Engels írta *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* c. munkájában — „...legalábbis gyakorlati bizonyítékát szolgáltatott annak, hogy a kereskedő is és a gyáros is nagyon jól nélkülözhető személyek.” Még ezekről is világosan bebizonyították azonban, hogy a kapitalizmus körülményei között nemhogy munkásság általános bajain segíteni tudnának, de még a közvetlen életfeltételeik javításához sem képesek számottevően hozzájárulni és maguk is szükségképpen kapitalista jellegű vállalkozásokká válnak. A különböző államsegélyre aspiráló, a burzsoázia közvetlen befolyásával létrehozott álszövetkezetek elvével és gyakorlatával pedig élesen szembeszálltak, mint az osztály harc nyilvánvaló leszerelésére irányuló törekvésekkel.

A kapitalista Magyarországon létrejövő szövetkezeti mozgalom kezdettől fogva egyértelműen az utóbbi csoportba tartozott. Czettler Jenő szerint: „A mi mozgalmaink ... bizonyos fokig patronizált jellegűek, nem maguk az érdekelt osztályok indítják meg az előbbrejutásukat célzó szervezkedést, hanem egy másik, magasabb társadalmi osztály emberei és szociális gondoskodása.” (Eme „szociális gondoskodás” valódi indítékaira már utaltunk és a későbbiekben is visszatérünk még rá.)

Ugyancsak jellemző és nem véletlen, hogy a szövetkezetekben rejlő lehetőségeket elsősorban a mezőgazdaságban mutatkozó bajok orvoslására kívánták felhasználni.

A munkások között a kapitalista Magyarországon nem vált számottevővé a szövetkezeti mozgalom. A legjelentősebb, az Általános Fogyasztási Szövetkezet nem tartozott az előbb jellemzett kategóriába, a szorosabban vett munkásmozgalom keretein belül maradt.^{21/a}

A földmunkások vállalkozó szövetkezetéről szóló törvényjavaslatból, különösen pedig annak vitájából kiderült, és a szociáldemokrata képviselők, köztük a felszólaló Szeder Ferenc számára is világossá válhatott, hogy még az eddigiéknél is reakciósabb vállfajú és célú szövetkezet volt születőben. Mégsem bírálták ezt a nyilvánvaló tendenciát.

Pedig a célkitűzések igen jellemzőek és figyelemre méltóak. Különösen, ha Steuer Györgynek, a földmunkás-szövetkezetek megbízott vezetőjének idevágó és éveken át állandóan hangoztatott fejtegetéseit is felsorakoztatjuk a két parlamenti vitában elhangzottak mellé. Az ő megnyilatkozásai azért is érdekesek, mert valóban meggyőződéssel vallotta nézeteit és megpróbálta azokat a gyakorlatba is átültetni. E szempontból joggal büszkélkedik el a földművesszövetkezetek tizenkét éves működésére visszatekintő beszámolójában: „Belevittem a földmunkásszövetkezeti mozgalomba leg-erősebb fegyvereinket: a krisztusi emberbaráti szeretetet és a gyakorlati magyar faj-

^{21/a} A marxizmus klasszikusai — egyebek között — az alábbi munkáikban tértek ki a szövetkezeti problémára: MARX: *A nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete* (Marx-Engels Válogatott Művek, Bp., 1963. I. köt.) — MARX: *A gótai program kritikája*. Uo. II. köt. — ENGELS: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*. Uo. II. köt. — LENIN: *A szovjet hatalom soronlevő feladatai*. Művei (1. kiad.) 27. köt. — LENIN: *Előadói beszéd az OK/b/P VIII. kongresszusán a pártprogramról*. Uo. 29. köt. — LENIN: *A terményadóról*. Uo. 32. k. — LENIN: *A szövetkezetekről*. Vál. Művek. köt. Az említett magyar polgári munkákon kívül többek között még az alábbiak foglalkoztak a szövetkezetek általános és magyarországi kérdéseivel: Szövetkezeti ismeretek (Czettler Jenő előadásából összeállította IHRING KÁROLY). Bp. é. n. (ennek 42—43. oldaláról az idézet.) — IHRING KÁROLY: *A szövetkezetek*. Bp. 1929. — IHRING KÁROLY: *Szövetkezetek a közgazdaságban*. Bp. 1937. stb.

védelem hivatását...”²² Számolatlanul lehetne idézni Steuer különböző írásaiból, könyveiből, röpirataiból, lelentéseiből, cikkeiből nézetei illkstrálására. Elegendő azonban az imént idézett munkája bevezetőjének legfontosabb gondolatait kiragadni, hogy máris világos legyen a kép. Ebben az 1934-ben írt könyvben megállapítja, hogy a szociális pápák enciklikáikban — XIII. Leó a Rerum Novarum-ban és XI. Pius a Quadragesimo Anno-ban — a munkáskérdéssel kapcsolatban a legbölcsebb szociális elveket fektették le. Szerinte ezek lényege: „A munkás ne tekintse munkaadóját ellenségének, hanem lássa benne azt, aki neki és családjának kenyeret ad és megélhetését biztosítja. De viszont a munkaadó is tekintse munkását munkatársának és kövessen el minden lehető, hogy a munkások életsorsát megjavítsa, boldogulását és jólétét előmozdítsa.

A munkás és a munkaadó egymásra van utalva mint a kapa és a nyél.”²³

A fentiekből levonja a legfontosabb teendőt, amely minden munkásüggyel foglalkozó jószándékú személy és szervezet kötelessége: „Munkásnépünket jogainak megóvása és kötelességének teljesítése mellett öntudatra és önfegyelemre, nyugalomra, rendre, kitartásra, valamint a megkívánt tisztelet megadására és a tekintély elismerésére akarjuk nevelni, éspedig: a nélkülözhetetlen társadalmi és állami, rend az osztálybéke fenntartása, valamint a gazdasági termelés zavartalan vitele... érdekében is.”²⁴ Steuer szerint ugyanis nyilvánvaló: „A munkásság érdekképviseleti mozgalmának is a nemzet egyetemes érdekeit kell szolgálnia. Ezt nem lehet jelszavakkal, ígéretekkel és gyűlölet szításával, még kevésbé a nemzeti gondolat megtagadásával.”²⁵

A fenti gondolatok szellemében létrehozott földmunkás szövetkezetek Steuer meggyőződése szerint tehát „... a béke, az emberszeretet, a hazafiság tűzhelyei, amelyek tagjainak anyagi és erkölcsi érdekei képviselete mellett, keresztény nemzeti világnemzeti alapon működő tagjaikat munkához, lehetőleg tisztességes keresethez juttatják, azok gazdasági, kulturális és szociális érdekeinek kielégítésére törekszenek.”²⁶

A parlamenti vitáknál látottakból és Steuer fejtegetéseiből világosan kitűnik, hogy a keresztény nemzeti gondolat eszmei fegyvertárának szinte minden „nagyágyúját” felvonultatták a földmunkás szövetkezés apostolai az általuk eltervezett szövetkezetek ügyének támogatására. Dehát ágyúval verébre? Hiszen az agrárproletariátus töredékét kitevő kubikosságának is csak kisebb részét érintette a terv. Gyakorlatilag igen, elvileg azonban sokkal nagyobb volt a tét. A munkáskérdés megoldásának, az „össz nemzeti” érdekeknek — objektíve az uralkodó osztályok érdekeinek — alárendelt osztálybéke nagy feladatának elvi és szociálpolitikai megközelítéséről volt szó. Még hozzá nemcsak egyszerűen a védekezés reflexei diktálták mindezt, hanem az „igazi” megoldást magával hozó offenzív törekvések fejeződtek ki bennük. Mint csepp a tengert tükrözte e rész kérdés a rendszer legfontosabb általános problémáit és törekvéseit, ezért kellett szinte az egész eszmei fegyverzet. Ez az arzenál meglehetősen szegényesnek mondható és sok helyről összehordott. Egyik legfontosabb darabja talán a XIII. Leó enciklikájára támaszkodó keresztény szociális doktria, annál is inkább, mert ennek már hatása volt a századforduló táján kibontakozó — fentebb már említett — antiliberális, antiszocialista, a keresztény és nemzeti eszméket reakciós, nacionalista módon újrafogalmazó törekvésekre is. Kiegészíti az előbbieket, hiszen velük egy töről fakad, a tudományosan művelt szociálpolitikai irányzat eszmeköre (első-

²² STEUER GYÖRGY: Tizenkét év a munkásügy szolgálatában. Pécs 1935. 7. 1.

²³ Uo. 15. 1.

²⁴ Uo. 16. 1.

²⁵ Uo. 16. 1.

²⁶ Uo. 19. 1.

sorban talán Czettler Jenő és Heller Farkas munkássága) is.²⁷ Mindenesetre az ellenforradalmi rendszernek volt hová visszavonulnia és már kurzus a kezdetén használta is ezeket a kéznél levő fegyvereket, nem lényegbe vágó átalakításokkal formálván azokat még kézhezállóbbá. Az önálló kiegészítés lényegében — mint ismert és nyilvánvaló — a féktelen antikommunizmusban és a fajvédelem jelszavában nyilvánult meg. Később — mint Steuernél láttuk — még az olasz fasizmustól kölcsönzött gondolatokkal bővült az ideológiai fegyverzet, anélkül, hogy lényegesen változott volna.²⁸

Noha csak egyetlen — igaz, hogy a legfontosabbak közül való — társadalmi probléma megoldásának „elvi” gondolatai kerültek itt elő, tulajdonképpen a rezsím eszmerendszerének leglényegesebb vonásai mutatkoztak meg a kérdés kapcsán.

A rövid összefoglalásból is kitűnik, hogy meglehetősen eklektikus ez az ideológia. Ez azonban jórészt csak látszat. A különböző eredők ugyanis — a tudatos rendszerezés hiánya ellenére és néha egyes képviselők szándékaitól függetlenül — objektíve olyan szerves egésszé olvadnak össze, amely a szociális kérdés fasiszta módszerű megoldását foglalja magában. Hiszen az iménti felsorolás elején és végén említett két összetevő — a keresztényszociális doktrina és az olasz fasizmus korporációs gondolatai — sem állnak egymástól távol. Ezt bizonyítja a Carta del Lavoro és a hozzákapcsolódó korporációs törvények tartalma és szándéka.²⁹ A többi gondolat pedig a fasizmus eszmekörének szerves része általában is, Magyarországon pedig az ellenforradalom feladatainak, célkitűzéseinek alátámasztására és igazolására kezdettől fogva érvényben volt és maradt.

Felmerülhet — és joggal —, hogy az egésznek a fentiekben idézett kifejtése kissé sematikus. Ez nem pusztán azért van így, mert mégis csak kisebb gyakorlati kérdés elvi alátámasztásáról van szó, és a megnyilatkozók sem valami nagy kapacitású egyének, hanem azért is, mert általában sem találkozunk ennek az eszmerendszernek sokkal elmélyültebb kifejtésével. Az viszont kétségtelen, hogy ebben az időben a széles jobboldali tábor gondolkodásának fontos összetevőivé, szinte axiómáivá váltak ezek a gondolatok. Attól függetlenül, hogy egyébként a különböző aktuális politikai kérdésekben milyen felfogásúak, pártállásúak.³⁰ Abban is megegyeznek természetesen, hogy az államnak — tervezetesen, ígéret, követelés stb. szintjén — mindenképpen elsősorú és megkülönböztetett szerepet szánanak a szociális kérdés osztálybákére irányuló megoldásában, illetve az államnak e célra megfelelő „modernizálásában”. (Valahol talán éppen itt van az igazi, bár sokszor elmosódó választóvonal a jobboldal és a tulajdonképpeni ellenzék között).

A kezdeményezők részéről történő hosszas nekikészülődés és igen széles körű megalapozás után a kérdés most már az, hogy az elvek és célkitűzések hogyan realizálódtak, a földmunkások vállalkozó szövetkezetei miképpen működtek a gyakorlatban.

²⁷ L. CZETTLER i. m. és HELLER FARKAS: Szociálpolitika. Bp. 1920., ill. Magyarország szociálpolitikája. Bp. 1923.

²⁸ L. pl. BENCS ZOLTÁN: A munka alkotmánya Olaszországban. Bp. é. n.

²⁹ Részletes elemzés itt egyelőre messzire vezetne a témától. Nyilvánvalónak látszik azonban, hogy az alapfeladatok az osztálybéke célkitűzéseinek megoldását lényegében azonos módon közelítik meg. Az objektív egyezés mellett számos politikai megnyilvánulás és vélemény is alátámasztja a tényt. A kapcsolat kölcsönös. Ahogyan a Carta del Lavoro merített a Rerum novarumból, a Quadregesimo Anno is felhasználta a Carta del Lavoro-t.

³⁰ A mi kérdésünknel szereplő személyek közül Czettler pártonkívüli, majd kereszténypárti képviselő, Schandl kispap majd egységpárti, Steuer egységpárti, Kiss Menyhért fajvédő, Csik József keresztényszocialista a tárgyalt időszakban.

A szövetkezetek megszervezése, működésük kezdetei

A nemzetgyűlésben megvitatott javaslat tehát 1923 februárjában törvényerőre emelkedett (1923. évi XI. tc.). Jó egy év múlva, 1924 áprilisában megjelent a földművelésügyi miniszternek a pénzügyminiszterrel és a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértésben kiadott végrehajtási utasítása is.³¹ Ez a két dokumentum szabályozta a szövetkezetek működésének keretét, szolt a kedvezményekről és a támogatásról. A biztosított előnyök a következőkben foglalhatók össze:

1. A szövetkezetek a közmunkák nyilvános versenytárgyalásain bánatpénz vagy biztosíték letétele nélkül vehetnek részt és tehetnek ajánlatot.

2. Formahibák miatt a szövetkezetek ajánlatai nem mellőzhetők.

3. Egyenlő ajánlat esetén a szövetkezetek előnyben részesülnek. Ha az árajánlatok között 10 %-nál nem nagyobb a különbség — a legkedvezőbb árajánlat alapján — a földmunkás szövetkezetek bízhatók meg.

4. Minden állami szerv a tervbe vett munkák megindítása előtt hivatalból köteles értesíteni az OKH-t, hogy az a pályázaton való részvételtől gondoskodhasson.³²

A kedvezményekkel azt szerették volna elérni, hogy a szövetkezetek előnyösebb helyzetbe kerüljenek a közületi munkák versenytárgyasásain, mint a magánvállalkozók. Az elképzelések szerint ez maga sokat segíthetett volna a vállalkozók gátlástalan, néha egyenesen kalandortermészetű üzleti manipulációinak is kiszolgáltatott kubikosok keserves helyzetén.³³

Az anyagi támogatást illetően maga a törvény rendelkezett a két részletben — az 1923-as és az 1924-es költségvetésből — folyósítandó segélyről. Ennek összege mindössze 25 millió infációs korona, pengőértékben kifejezve mintegy 16 000 P volt. A csekély összeg a legszükségesebbekre sem volt elegendő, arra gondolni sem lehetett, hogy a kapitalista vállalkozások törvényei szerint zajló működéshez forgótőkét képezhessenek belőle. Újabb két évi huzavona és utánjárás után³⁴ a kormány végül 1926-ban egymillió aranykorona 15 évre szóló kamatmentes kölcsönt bocsátott az OKH rendelkezésére a földmunkás vállalkozó szövetkezetek üzleti forgótőkéjének céljára. (A kormány ezt az összeget abból a genfi beruházási kölcsönből csípte le, amelyből szinte számolatlanul osztogatta a milliókat a magánkapitalista üzemek és vállalatok támogatására.)³⁵ Az OKH a saját zsebéből semmivel sem járult hozzá az ügy sikeréhez.³⁶ Pedig a törvény természetesen az egész ügy gazdájának az OKH-t tette meg. Kebelében külön osztályt hozott létre Steuer vezetésével a Földmunkás Vállalkozó Szövetkezetek ügyének irányítására. Ez az osztály dolgozta ki a szövetkezetek alapszabályait is. Az alapszabályok szerint a szövetkezet tagja lehetett az annak székhelyén lakó, magyar állampolgárságú földmunkás. Nem lehettek azonban tagjai büntetett, az állam ellen irányuló vagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt elítélt,

³¹ A földművelésügyi miniszter 35700/1924. sz. rendelete. Budapesti Közlöny, 1924. ápr. 17.

³² Uo.

³³ L.: DR. KISS LÁSZLÓ: Adatok a tiszántúli kubikosok gazdasági helyzetéhez. Párttörténeti Közlemények 1960. nov.

³⁴ Pl. a földmunkásszövetkezetek képviselőiből álli küldöttségnek a földművelésügyi miniszter előtti megjelenése 1926. május 12-én. STEUER: Tizenkét év, 166. 1.

³⁵ A magyar szövetkezés negyven éve. Szerk.: SCHANDL KÁROLY, Bp., 1938. 92. 1. A továbbiakban még összesen két állami támogatásban, ill. kedvezményben részesültek a kubikosok. 1928-tól 50 %-os vasúti kedvezményrel utazhattak munkahelyükre és vissza a legalább 5 fős kubikos-csoportok; 1933-tól pedig a talicskát is 50 % engedménnyel adhatták fel a vonatra. Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 5/1934.

³⁶ Lett volna miből. Az állami segítséggel történő szanalás után több mint 40 millió forgótőkéje volt már a képzett tartalékalapból és az üzletrészekből amelyből az állam maga 15 milliót jegyzett. — A magyar szövetkezés negyven éve. 84—85. 1.

vagy politikai jogainak gyakorlásától felfüggesztett egyének, de azok sem akik „...a forradalmi mozgalmakkal kapcsolatosan a törvényes állami és társadalmi rendre veszélyes magatartást tanúsítottak.” A belépő tag legalább egy üzletrészt (20 P) tartozott jegyezni. Ezt — tekintettel a tekintendőkre — havi 1 P-s részletekben is lehetett fizetni. Az egyes szövetkezetek élén az igazgatóság állt, amely évenként összehívta a közgyűlést. Munkát az igazgatóság közvetlenül is vállalhatott a központ engedélyével, de nagyobb munkák esetén a központ bonyolította le a munkavállalást. A tagok munkára való kijelölését — a megfelelő sorrendet betartva — az igazgatóságnak kellett elvégeznie. Az alapszabály szerint a tiszta nyereségből adódó jövedelmet 1/3 részben tartalékképzésre, 1/3 részben szociális és adminisztrációs költségekre, 1/3 részben pedig a tagok jövedelmének kiegészítésére fordíthatta a központ.³⁷

A már működő két szövetkezetet követően a fentiek alapján alakultak meg a többi szövetkezetek is, zömmel 1923–1924-ben. Mégpedig: 1923-ban Kiskundorozsmán, Szentesen és Kalocsán, 1924-ben Mindszenten, Szegváron és Budapesten, 1925-ben Gyulán, 1927-ben Hódmezővásárhelyen, 1928-ban Baranya megyében, 1930-ban Somogy megyében (ez az utóbbi kettő az egész megyére kiterjedően fogta össze tagjait egy szövetkezetben), majd ugyancsak 1930-ban Szegeden, végül 1931-ben Jászládányban.

Számos igényt jelentettek be újabb szövetkezetek megalakítására a munkaalkalomban reménykedő földmunkások. Mint Steuer írja: „A földmunkásszövetkezetet még 95 községben kérték megalakítani, de ennek a kérelemnek munkaalkalom és megfelelő üzleti forgótőke hiányában nem tudtak eleget tenni.”³⁸

A későbbiek során valóban nem alakultak földmunkás szövetkezetek. Lényegében tehát a felsorolt 14 szövetkezet alkotta az OKH keretébe tömörült mozgalmat. Ez a mennyiségi tényező is jelzi már a nagy nekibuzdulással indított vállalkozás sorsát. A tagok összlétszáma négy- és hétezer között mozgott. Azért nem lehet pontos létszámot megadnunk, mert ez — a később sorrakerülő okok következtében — nemhogy évről évre, de még egy-egy éven belül is változott, de általában a fenti határértékek között maradt. Még így is a legnagyobb létszámú állandó földmunkás szervezetekenk számított, hiszen felülmúlta a szociáldemokrata Földmunkások Országos Szövetsége létszámát, de általában meghaladta — különösen az 1930-as években — a Keresztényszocialista Földmunkások és Földművesek Országos Szövetsége tagjainak számát is. Mindez persze az agrárproletariátus szervezkedési lehetőségeire vet fényt az ellenforradalmi rendszer idején.³⁹

³⁷ Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. Alapszabályok.

³⁸ STEUER: Tizenkét év...

A békés megyei példa is bizonyítja az igények nagyságát. Egy 1922-es tájékoztató alkalmával az derült ki, hogy a megye 15 községében lett volna szükség szövetkezetek alakítására. Végül egyedül a megyeszékhelyen alakult helyi csoport. Úgy látszik azonban, hogy nemcsak anyagi nehézségeken múlt a dolog. A helyi közigazgatás, bár szóban helyeselte a tervet, a gyakorlati végrehajtásban — mint ez a főispán és Steuer között 1924-ben lezajlott levélváltásból kiderül — azonban vonakodott a kívánt mértékben bekapcsolódni. Békés megyei Levéltár. Főispáni iratok 119/1925. — Ugyancsak ide kívánczik az Endrődön 1926-ban lezajlott epizód megemlézése is. A helyi plébános a közigazgatás képviselőinek előzetes tudta nélkül megpróbálkozott a szövetkezeti mozgalom megindításával, de mint a gyomai járás főszofigabírója jelentette „...a jobbára szociáldemokrata érzelmű földmunkások” a tervet bizalmatlanul fogadták és az akció nem sikerült. Uo. Alispáni iratok, 7311/1926.

³⁹ A mozgalom közlönye, a Magyar Munkás, évenként közölte a közgyűlések adatait. Lásd még a fentiekhez: STEUER id. munkák; HERBERT JÁNOS: Jászárokszállás nagyközség monográfiája, Karcag, 1928.; SZABADOS MIHÁLY: Olasz és magyar földmunkásszövetkezetek (A mai magyar szociálpolitika c. kötetben, Bp. 1939.) és Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai.

A szövetkezetek zöme tehát Csongrád megyében, a kubikosság fő fészkeiben alakult meg. Az egész mozgalom elindulását sürgető kényszerítő körülmények valóban itt összpontosultak. De még itt sem volt mentes bizonyos személyi összefüggésektől, protektorok szereplésétől a szövetkezetek megalakítása. Schandl közreműködésénél ezt nyilvánvalóan láttuk. Kiskundorozsmát — az 1929-ben a kerületben lezajlott időközi választástól — Steuer György képviselte. Általában másutt is szerepet játszottak helyi vagy országos mozgatók, protektorok az egyes szövetkezetek megalakításában. Katolikus vidékeken különösen a katolikus egyház buzgólkodott a szövetkezetek körül. Kalocsán például maga gróf Zichy Gyula érsek volt a fő patrónus, Tóth István prépost-plébános pedig személyesen is részt vett a szövetkezet vezetésében, éppúgy, mint Jászárokszálláson Aczél József apát-plébános, Czettler helyi főembere. Szegeden Karácsonyi Guidó plébános, a város keresztényszocialista mozgalmának egyik korifeusa volt a kezdeményező és irányító. Ezek a helyeken igen szoros volt a kapcsolat a szövetkezetek és a keresztényszocialisták között. Általában azonban a közigazgatás aktív és nyugalmazott képviselői és igazgató-tanítók, tanítók vettek részt a helyi irányításban. Közülük kerültek elsősorban ki az egyes szövetkezetek igazgatói és könyvelői. A két dunántúli szövetkezetnél az OKH más területen működő emberei bábáskodtak főképpen a szövetkezetek fölött.

Az igazgatóságban természetesen mindenütt részt vettek a földmunkások képviselői is. Közülük még azok sem vehettek részt érdemlegesen a szövetkezetek folyamatos irányításában, akiknek kellő súlyuk és tapasztalatuk lett volna hozzá (bandagazdák), hiszen a munkakeresés vagy a munka elszólította őket. A többiek általában csak az alapszabály megkívánta létszámot — és szükség esetén az elnehezült kézzel írt, gyakorlatlan aláírásokat — szolgáltatták különösebb beleszólási lehetőség nélkül.

Ismertebb hangadók, a szövetkezetek országos ügyeiben is szereplő személyek is voltak azonban közöttük. Mindenekelőtt a csongrádi Oláh Mihály, aki eleinte valóban kezdeményező szerepet játszott a szövetkezetek ügyében, később azonban egyre inkább mint reprezentatív személyiséget, afféle „dísz-kubikost” használták fel Steuerék. A jászárokszállási Bakos Bálint, a kalocsai Mácsai József, a szentesi Dadi Bálint és Böszörményi Benjámin, valamint a gyulai Csomós János neve kívánczik még ide.⁴⁰

A megalakítással kapcsolatos huzavona, az állami támogatás késése és szűkös volta, a szövetkezetek szervezésének megrekedése, a törvény és a rendelet hiányosságai már az eddigiekben is jelezték a problémákat, amelyeket azután a gyakorlati működés során valóban csőstől jelentkeztek. „A gyakorlati életben azonban sajnos nem minden úgy történt, mint ahogy a földmunkásság szerette volna. Nagyon nehezen tudtak, sőt még ma is nehezen tudnak a szövetkezetek megfelelő munkaalkalomhoz jutni. Ennek tulajdonképpen pedig az az oka, hogy a földmunka-vállalkozó szövetkezetek úttörő munkát végeznek, s így sem a munkásság nagy része, sem pedig a munkáltatók, sőt még sok helyen a közigazgatási tisztviselők sem ismerik azokat a szép és magasatos eszméket, amelyeket a földmunkás vállalkozó szövetkezetek, mint megvalósítandó célt maguknak megjelöltek — írta Oláh Mihály 1928 táján.⁴¹

Az ok persze sokkal mélyebb és összetettebb volt annál, mint amit Oláh Mihály megjelölt. Mindenesetre tény, hogy a hatóságok — szokványos fordulattal élve — nem álltak feladatuk magaslatán. Steuer panaszkodott arról, hogy a megalkotott munkás-

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Az ekkoriban papírra vetett írást csak Oláh halála után, 1936-ban jelentette meg Steuer. L.: OLÁH MIHÁLY: A kubikos néposztály kialakulása és életrsorsa. Pécs. 1936. 40. 1.

törvényeket, úgymond „... szociális érzés nélkül szokták végrehajtani.”⁴² Különösen sok panasz volt a vízmentesítő társulatokra, amelyek egyébként a kubikosok egyik fő munkaadójának számítottak.⁴³ A közmunkák versenytárgyalásain gyakran nem alkalmazták a szövetkezet számára biztosított kedvezményeket. A legritkább esetben bízták meg a pályázó szövetkezetet a szóbanforgó munkával, ha az ajánlat kevesebb mint 10%-kal volt is drágább mint a legkedvezőbb ajánlat, noha erre a földművelésügyi miniszter ismertetett rendelete lehetőséget adott volna, még hozzá — a rendelet egyébként sérelmezett pontja szerint — a benyújtott, a munkaadóra legkedvezőbb feltételek alapján. Néha még azonos ajánlat esetén is a magánvállalkozó kapta a munkát, sőt az is előfordult, hogy a szövetkezeteknél drágábban ajánlkozó magáncég javára döntöttek.⁴⁴ Mindezt nyilvánvalóan jó összeköttetésekkel és egyéb elképzelhető módon érte el a magánvállalkozó.

A kapitalista vállalkozók könyörtelen versenye azonban sokkal általánosabban jelentkezett a megszokott módon. A haszonra kitért cégek rálicitáltak a szövetkezetekre, olcsóbban vállalták el a munkát, a hatóságok és társulatok pedig — aszociális elvekről megfedkezve — nekik adták azt.

A vállalkozók természetesen a kubikosok rovására így is megtalálták számításukat, hiszen jelentkező munkás volt elég. Annál is inkább, mert a munkástoborzóik — ugyanúgy mint eddig — járták a kubikosvidékeket és verbuválták egy-egy munkára a kubikos-bandákat, — megalapozatlan ígérekkel a kubikosok becsapásától sem visszariadva — végezték megszokott munkájukat.⁴⁵

Mindemellett a magánvállalkozók állandóan támadták a szövetkezeteket. A többször említett végrehajtási rendelet megjelenése óta minden lehetőséget megragadtak arra, hogy feljelentve a szövetkezeteket, azt bizonygassák: a szövetkezetek ezt vagy azt a munkát törvény- és rendelkezés-ellenesen vállalták el és végzik. Az első nagy összecsapás a magánvállalkozók érdekvédelmi szervezetével azonban akkor következett be, amikor 1928-ban Hajdú megyében nagyobb arányú bekötő út építése kezdődött, és azt a földmunkás vállalkozó szövetkezetek is megpályázták. A legkedvezőbb árajánlat ellenére csak úgy tudták a munkát megszerezni, hogy Oláh Mihály vezetésével küldöttség kereste meg a kereskedelemügyi minisztert, akinél előzőleg — vélt sérelmeiket elpanaszolva, a szövetkezeteket vádolva már ott járt a magánvállalkozók küldöttsége is Schiffer Miksának, a Magánmérnökök Országos Szövetsége elnökével vezetésével.

A magánvállalkozók érdekvédelmi szervezete — maga mögött tudva a Debreceni Iparkamara támogatását is — ezután sem hagyta abba a támadásokat. A Közmunka, a Munkások Lapja és a Vállalkozók Lapja hasábjain, sőt napilapokban is támadta a szövetkezeteket. Még a GYOSZ-nál is interveniáltak, hogy annak kőbánya-szakosztálya helyezze bojkott alá a földmunkás szövetkezeteket, azaz ne szállítson számukra az útépitéshez követ. (Ez az utóbbi kísérlet természetesen reménytelen volt, hiszen a kőbányák üzleti érdekei ellen szólt.)⁴⁶

⁴² STEUER: A földmunkások vállalkozó szövetkezetei. Bp. 1928. 1. 1. — Kovacsics Dezső Békés megyei főispánnal vitatkozva is nyomatékosan leszögezte Steuer: „A földmunkásszövetkezeti mozgalomnak éppen az a célja, hogy a munkásosztályt a szélsőséges elemek lehető kikapcsolásával a munkásosztály mérsékelt tagjai vezessék, de a melléjük adott szociális érzésű középosztálybeli közéleti férfiaknak a földmunkásszövetkezetek megszervezésénél a munkásmozgalomban egészen háttérbe kell állniok. Ép ez volt eddig is a baj” Békés megyei Levéltár. Főispáni iratok, 119/1925.

⁴³ L. pl. Congrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai, 31/1928.

⁴⁴ OLÁH: i. m. 41. 1.

⁴⁵ L. DR. KISS: i. m.

⁴⁶ Steuer: Tizenkét év... 276—277. 1.

A szervezet lapja, a Közmunka szerkesztője azt tekintette a közlöny egyik fő érdemének és feladatának, hogy „...küzd a szövetkezetek túlkapásai, ezeknek az egyéni vállalkozást létfeltételeiben veszélyeztető állami támogatása ellen”.⁴⁷ Különösképpen az állami támogatás, a néhány kedvezmény fájta a vállalkozóknak. Mint fölöttébb gyanús érzékenységgel állították, a kedvezmények az adózó polgárok verejtékes fillérreiből tevődnek össze egészen kis számú embercsoport javára. Felháborodásukból nyilvánvalóan kitetszik, hogy a szövetkezetekben illetéktelen és tisztességtelen versenytársat láttak, de az is kiderült, hogy a kapitalisták milyen (hevesen) reagáltak minden olyan állami beavatkozásra, szociálpolitikai kísérletre, amely a szabad kizsákmányolást érintette.

Az úgy valóban kényes pontjára is rátapintottak azonban, amikor azt feszegették, hogy az OKH tulajdonképpen a saját maga számára kamatoztatja az előnyöket, felcsapván magánvállalkozónak.⁴⁸

Ehhez a momentumhoz kapcsolódik egyébként a problémák következő csoportja is. A szövetkezetek vezetése lépten-nyomon panaszkodott a kubikosok magatartására is. Mint az OKH alkalmazásában álló egyik mérnök elmondotta — szintén inkább panasz mint dicséretképpen: „A sok éves gyakorlat rendkívül nagymértékben kifejlesztette a kubikosok szolidáris érzéseit, mivel sohasem egy kubikos érvényesül a munkát végzésénél, hanem kisebb-nagyobb csoport. Ebből kifolyólag igen tiszteltreméltó önértzet van bennük, feltétlen követelik az emberséges bánásmódot... Rendkívül fejlett, természetes igazság- és jogérzettel rendelkeznek, a legkisebb igazságtalanság miatt is elhagyják munkahelyüket. Kialkudott munkabérüket rendkívül gondosan és eléggé sikeresen ellenőrzik, méréseik primitívségük mellett is bámulatos san jól megközelítőek.”⁴⁹ A kubikosok ismert jótulajdonságai, öntudata tehát a szövetkezetekben is megmaradt és „bajt csinált.” Különösen az nem tetszett a vezetőknek, hogy ha a munka és körülményei nem feleltek meg a várakozásnak — fogták a talicskát és otthagytak csapat-papot. A sztrájkot helyettesítő — hiszen a sztrájk a szövetkezetek keretében elképzelhetetlen volt — ellenállási formára gyakran sor került. Előrebocsátjuk, hogy mindez nem volt független azoknak a szocialistáknak az aktív tevékenységétől, akik — különösen Csongrád megyében — kezdettől fogva ott voltak a szövetkezetek tagjai között.

A probléma lényegét Oláh Mihály találóan summázta: „Nagy baj az is, hogy a szövetkezetekbe tömörült munkások nagy része nem foglalkozik a szövetkezet ügyével megértéssel és szeretettel. A szövetkezetet csak éppen annyira tartja, mint bármely más vállalkozót, sőt joggal elvárja és megköveteli, hogy a szövetkezet által vállalt munkán kevesebb munkaidő alatt többet tudjon keresni.”⁵⁰

Bőven akadt tehát megvitatni való a szövetkezeti közgyűléseken és egyéb alkalomkor, így a kongresszusokon is. Ezekre a húszas évek folyamán kétszer került sor. 1928. március 11-én Szentesen és 1929. november 22-én Gyulán.⁵¹

A fenti problémák mellett elsősorban a legfőbb gondról, a munkanélküliségről esett legtöbb szó. Hiszen — noha már az ellenforradalmi rendszer gazdasági stabilizációjának csúcspontja is elérkezett — munkaalkalomnak még mindig szűkében

⁴⁷ SÓS ALADÁR: A közmunka húszéves jubileuma. Közmunka, 1929. 1. sz.

⁴⁸ A MOSZ új éve. Közmunka, 1929. 1. sz. — GYÖRGY JENŐ: a szövetkezetek és az állami támogatás. Közmunka, 1929. 2. sz. — BENEDIKT MARCEL: Szabadverseny és egyenlő elbánás. Közmunka, 1929. 3. sz. stb.

⁴⁹ STEUER: Tizenkét év... 62—63. 1.

⁵⁰ OLÁH: i. m. 42. 1. Erre a kérdéskörre a későbbiek során még visszatérünk.

⁵¹ A „kongresszusokon” 3—3 fő képviselt egy-egy szövetkezetet. A szentesi kongresszuson részt vettek a megyéből olyan ismert szocialisták, mint Benke Imre, Posztós Sándor, Gyovai Ferenc, Török Sándor. (OL. ME. 1928. XXIII. — 1051. — *Bárany Ferenc* közlése)

volt a földmunkásság. (Mint ismeretes, a gazdasági fellendülés ellenére általában is jellemző volt a „tartalékhadserég”, a munkanélküliség. A mezőgazdaság akut válsága következtében méginkább így volt ez az agrárproletariátus körében.)⁵²

Tervek és javaslatok születtek is szép számmal. A legfontosabbak a következők voltak — és mivel nem teljesültek — maradtak is mindvégig.

1. Földmunkás és földmunkásszövetkezeti ügyek intézésére teljhatalmú kormánybiztos kinevezése. — A követelés indoka az volt, hogy csak kormánybiztos képes gondoskodni az idevágó törvények végrehajtásáról és egyéb intézkedéseiről. Az irreális célkitűzés azonban inkább Steuer egyéni ambícióit szolgálta. Nyilvánvalóan sohasem valósult meg.

2. A kézi munkaerőt igénylő földmunkáknak kizárólag a szövetkezetek számára való odaítélése versenytárgyalások mellőzésével. — Az OKH monopolhelyzetét biztosító javaslat szintén nem realizálódott, már csak a magánvállalkozók ismertett ellenállása következtében sem. Az elgondolást jogosan ellenezték — egyébként természetesen Steuer nagy felháborodása mellett — a Szociáldemokrata Párt részéről is.

3. A földmunkásokat érdeklő kötelező biztosítási ügyek egységesítése. — A követelés jogos volt, hiszen a biztosítás e téren az általánosnál is elmaradottabb és kúszáltabb volt. Lényegében még mindig a század elején meghozott Darányi-féle törvényeken alapult. Nem sokat változtatott a helyzeten az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet 1937-ben történő létrehozása sem.

4. Földmunkára kizárólag hivatásos földmunkásokat alkalmazzanak. — A jászárókszállásiaktól indult ki 1928-ban a javaslat, hogy a kubikos-munkát az iparhoz kellene csatolni, önálló szakmának kellene elismertetni s így az érvényben levő ipartörvények tiltanák a „kontárkodást.” Az ötlet eléggé problematikus, hiszen megvalósulásával esetleg számolniok kellett volna a kubikosoknak a mezőgazdasági munkák — főképpen a fontos aratás — feladásával. Az MSZMP-vel is kapcsolatban levő Benke Imre elvi alapon is támadta ezt az elképzelést, mondván, hogy a javaslat elfogadása elválasztaná a kubikosokat és a mezőgazdasági munkásokat egymástól, a kockázatot is vállalták volna azonban a több munkaalkalom reményében. Végül is az elgondolás a fenti „elvi” formában sorolódott be a követelések közé.

5. Közmunkák erőteljes megindítása, különösen a földmunkás lakta vidékeken. — A követelések leglényegesebb pontja nyilvánvalóan ez volt. Az adott keretek között ilymódon javulhatott volna számottevően a kubikosok munkával való ellátása. A követelésnek túl sok eredménye azonban még a stabilizáció éveiben sem volt. A vízszabályozó társulatok — külföldi kölcsönökből származó összegekből — végeztettek bizonyos, főképpen karbantartó munkálatokat. Ezek azonban 1929-re lényegében megszűntek. A tervbe vett nagyobb arányú halastó építés meg azért maradt el, mert a hal értékesítését nem látták biztosítottnak, de egyébként sem maradt rá fedezet.

Az említett Hajdú megyei vállalkozás mellett nem sok útépités indult. A legnagyobb ilyen munka az eger-lillafüredi makadámút megépítése volt. Ennek egyik szakaszát sikerült megszereznie és felvállalnia az OKH-nak. A földmunkás szövetkezetek tagjainak egy része itt talált munkát 1929 novembere és 1930 decembere között.

⁵² L. pl.: BEREND T. IVÁN — RÁNKI GYÖRGY: Magyarország gazdasága az első világháború után. Bp. 1966. és Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak II. köt. VII. fej. — Szentesen például 1929 június végén — tehát a foglalkoztatási idény csúcspontján is — 200 földmunkás volt munka nélkül. Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezeteinek Iratai. 27/1929.

300 földmunkás és 300 szikla töréssel foglalkozó munkás dolgozott folyamatosan. A keresetből többen részesedtek persze, mert — a szokás szerint — egymást váltó turnusok jelentek meg a munkahelyen.⁵³

Az 1929—1933-as gazdasági válság következményei

Az 1929—33-as világgazdasági válság idején végképp megszűnt minden nagyobb munkalehetőség a földmunkásszövetkezetek tagjai számára is. (Egyetlen munka volt és maradt folyamatosan mindvégig: a sószállító dunai uszályok kirakódásának kegyetlen, a kubikosok között joggal népszerűtlen munkája. Ez azonban csak néhány ember számára jelentett lehetőséget.) Osztottak osztályostársaik sorsában. Minden kínálkozó lehetőség megragadása mellett is beálltak az ínségmunkások soraiba, nagyon sokan közülük az ínségkonyhára is rászorultak. Mint tudjuk, a munkanélküliek helyzetén a fenti eszközök igénybevételével próbáltak segíteni. Ez is többnyire csak a munkanélküliek tömeges elégedetlensége és nem egyszer elkeseredett, fenyegető tüntetési nyomán következett be. Csongrád megyében is számos ilyen tüntetés zajlott le a válságnak különösen az első éveiben. Az egyik legélesebb éppen Kis-kundorozsmán, Steuer kerületében. (Ennek nyomán interpellált is a parlamentben a földmunkások megsegítése érdekében). A másik nevezetes harcos tüntetés Csongrádon volt 1931 januárjában.⁵⁴

Munkanélküli segély, mint ismeretes, nem volt. Ezzel egyébként Steuer szerint — a földmunkásszövetkezetek nem is értenének egyet. Nyilvánvalóan itt nem a kubikosok véleményét hangoztatta Steuer, hanem a hivatalos véleményt visszhangozta.⁵⁵ A segítség módszerül azonban továbbra is célszerűnek tartotta a memorandum-gyártást (maga dicsekedett el vele, hogy 12 év alatt körülbelül 40 emlékiratot juttatott el különböző helyekre),⁵⁶ valamint a küldöttségek szervezését. Hajlamos volt arra is, hogy a változó politikai széljárást azonnal vitorlába fogja. Gömbös-féle „nemzeti munkaterv” megjelenése után javasolta a földmunkásszövetkezetek ügyének felkarolását is. Ennek érdekében kieszközölte, hogy Gömbös 1933. március 23-án fogadja a földmunkás szövetkezetek küldöttségét. A küldöttség vezetésére gróf Zichy Gyula kalocsai érseket nyerte meg, de csatlakozott a küldöttséghez Schandl Károly is, aki ekkor már nyugalmazott államtitkárként az OKH vezérigazgatója volt. (A szövetkezetek két-két taggal képviseltették magukat.) Gömbös természetesen megértő volt. Megígérte, hogy vízsabályozási munkák megindításával foglalkoztatni fogja a földmunkás-népet.⁵⁷

⁵³ L.: STEUER: i. m., GR. TELEKI TIBOR: Mezőgazdasági társadalombiztosítás (A mai magyar szociálpolitika c. kötetben, Bp. 1939.), Földmunkás és szegényparasztozalmak... I. köt. 703. és 786. 1., Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 16/1928., 32/1928., 36/1928. sz. iratok és OL. ME. 1928. XXIII—1051.

⁵⁴ Földmunkás és szegényparasztozalmak... II. köt. IX. fejj., — Tamasi Mihály: A dolgozók harca a nyomor és kizsákmányolás, az ellenforradalmi rendszer ellen. 1929—1935. Szeged, 1971. 25—34. 1. (Csongrád megye munkásmozgalmának története sorozat.)

⁵⁵ „A munkanélküli segélynek bevezetésével munkásnépünk dologtalanságra hajló rétegének munkától való tartózkodását mozdítanók elő, a munkásnép munkaszeretét, munkakészségét, a törekvését teljesen csökkenténők és ezek után a munkásnép mindennapi megélhetését nem a becsületes tisztességes és értéktermelő munka, hanem a munkanélküli segély útján igyekezne majd biztosítani”. — írta STEUER: Tizenkét év... 226. 1.

⁵⁶ Uo. 243. 1.

⁵⁷ Uo., és Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 9/1933.

A válság utáni első nagyobb szabású munkalehetőség azonban vasútépítésnél, a gödöllő-máriabesnyői vonalszakasz kanyarlevágással kapcsolatos átépítési munkálatoknál adódott. Az is a küldöttségjárás után jó egy évvel. Nemcsak a munkaalkalmak hiánya jelentett azonban óriási problémát. Legalább ilyen égető kérdés volt a kereseti viszonyok romlása is. A bérek ugyanis nem egyszerűen csak a munkában töltött idő arányában csökkentek. A rendkívüli viszonyokra való hivatkozással az ínségmunkáért ínségmunkabért fizettek a közmunkákon, és ez a létminimum alá süllyedő 80 filléres — 1,50 pengős napszám volt.⁵⁸

Az országos folyamattal párhuzamosan a válságból való kilábalás nem járt együtt automatikusan a napi keresetek növekedésével a kubikosoknál sem. Elhúzódo küzdelmeket kellett vívni a jobb bérekért, amelyek azonban sohasem érték el már a válság előtt. A kubikosoknál még speciálisan nehezítette a helyzetet, hogy a legfőbb munkaadók — a különböző helyi kormányzati szervek és a vízszabályozó társulatok — a válság utáni gazdasági megélénkülés időszakában is a válság alatti módon végeztették a munkát. Tehát nem hirdettek versenytárgyalásokat, hogy ilymódon egyezkedjenek a vállalkozókkal, hanem „házikezelésben” közvetlenül végeztették el az esedékes munkát, az ínségakciók idején megszokott, vagy annál alig valamivel nagyobb napszámbérért.

Am a régi módszerrel lebonyolított munkáknál sem érte el a kereset az 1920-as évek második felének színvonalát. Erre éppen az említett gödöllő-máriabesnyői vasútépítés szolgáltatott példát. Az 1928-ban keresett napi 5—7, sőt 8 pengős keresettel szemben 1934—35-ben csak 2,80—3,20 pengőt tudtak megkeresni 10—12 órás megfeszített akkordmunkával a kubikosok.⁵⁹

A helyzet a következő években sem változott. Így érthető, hogy a Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének 1937-ben megtartott harmadik és utolsó kongresszusán leginkább a kereseti viszonyok foglalkoztatták a küldötteket. Annál is inkább, mert ekkor már megszületett a minimális munkabérekéről és a 8 órás munkaidőről szóló törvény.⁶⁰

A szegedi csoport azt indítványozta, hogy a kubikosokra is terjesszék ki a nyolcórás munkaidőt és az eddig elért legmagasabb órabéreket emeljék fel 25%-kal, és így legalább 52 fillér legyen a minimális órabér. A kongresszus el is fogadta a javaslatot. Az OKH központjának az volt a véleménye, hogy az órabér helyett továbbra is az akkordmunka módszere mellett kell maradni.⁶¹ Az OKH-ban nyilvánvalóan a munkaadó szólalt meg, amikor a véleményét kialakította. Steuer különben már régebben az ínségmunkák egyik káros hatásának tulajdonította, hogy a kubikosok inkább órabérért szeretnének dolgozni, mint akkordban.

Ilyenformán a kongresszus véleménye ellenére az OKH ezt az állásfoglalást képviselte, amikor a minimális munkabérekéről szóló törvénynek a kubikosokra való kiterjesztésének kérdéséről zajlott a két évig tartó huzavona. Végre a földművelésügyi miniszter 77001/1939. sz. rendeletével a kubikosokra vonatkozóan is elrendelte

⁵⁸ Földmunkás és szegényparasztmozgalmak... II. köt. IX. fejj., STEUER GYÖRGY: Honvédelem és szociálpolitika, Pécs, 1937.

⁵⁹ 1929-ben az OKH központ tájékoztatást kért a szentesi csoporttól az átlagkeresetekről. A csoport a folyamatban lévő különböző munkákról 4,50—8,50 pengős napi keresetet jelentett. 1935-ben ugyanez a csoport 2,80—3,20 pengőt regisztrált a gödöllői munkán. Csongrád megyei Levéltár. A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 30/1929., illetve 2/1935. sz. iratok.

⁶⁰ Ennek körülményeiről lásd: CSÉPÁNYI DEZSŐ: Az ellenforradalmi rendszer munkásellenes politikája 1935—1939. Bp. 1972. 95—157. 1.

⁶¹ Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. Gyűjtött iratok 67. sz.

a legkisebb munkabérek megállapítását. Ez a más szakmáknál is szokásos módon folyt le. A kormány „pártatlan” megbízottainak vezetésével mind a munkaadók, mind a munkavállalók érdekvédelmi szervezeteinek képviselői összeültek egyezkedés céljából. A vitás kérdéseket—néha a békítgetés szándékával, gyakrabban azonban a munkaadók érdekeinek figyelembe vételével — a kormány megbízottja zárta le. A földmunkászervezetek — sajátos helyzetüknél fogva — mind a munkaadók, mind a munkavállalók között képviseltették magukat.⁶²

Egyebek mellett főképpen vitatott kérdés volt, hogy területi különbséget állítanak-e fel a bérezés tekintetében. A kormány megbízott elnök javaslata ugyanis az volt, hogy vidéki munkahelyen kevesebbet fizessenek mint Nagybudapesten. A szervezetek képviselői a vidéki munkahelyek hátrányos megkülönböztetése ellen foglaltak állást, jogosan érvelve amellett, hogy a tervezett magasabb fővárosi bért fizessék azokon is. Az 1939. július 11-i hatállyal bevezetett legkisebb munkabérek végül is meghagyták a területi felosztás elvét. Természetesen az akkord-bér alapjára helyezkedett a rendelet és a munka nehézségi foka szerint három kategóriát állapított meg egy köbméter megmozgatására vonatkozóan. Ilyenformán a szélső értékek 54 ill. 130 fillér voltak.⁶³

A nyolcórás munkaidő lényegében tehát elesett. A minimális munkabérekkel kapcsolatos további problémák a kubikosoknál is megegyeznek azokkal, amelyeket más szakmák vonatkozásában ismerünk.⁶⁴ Legfeljebb azt lehet még megemlíteni, hogy mivel legkésőbbben vezették be, legrövidebb ideig volt gyakorlatilag érvényben.

Szociális, kulturális és politikai tevékenység

A földmunkás szervezetek tagjainak mindvégig, de különösen a válság nyomán tapasztalható rendkívül nehéz helyzete a szervezetek központját arra sarkallta, hogy a szociális segítségnyújtás különböző formáival is próbáljanak valamit lendíteni a földmunkások helyzetén. A kísérletnek egyik csoportja inkább kalandos, tragikomikus jellegű volt. Mivel nyilvánvaló volt, hogy a családfő keresete a legminimálisabb életfeltételeket is alig volt képes megteremteni, a családi jövedelmet próbálták más eszközökkel növelni. Steuer 1934-es beszámolója nyomán az alábbi vállalkozásokat említhetjük meg, inkább csak felsorolásszerűen.

Gondoltak kosárfonó-háziipar megszervezésére (téli munka lévén, a télen különösen nagy munkahiányon volt hivatva segíteni). Azokon a vidékeken, ahol nagyobb füzesek álltak rendelkezésre, ez némi sikerrel járt. A cirokseprű készítésének ötlete azonban nem valósult meg. A FM háziipari osztálya óva intett a vállalkozás megindításától, közölvén, hogy a cirokseprűk értékesítése a külföldi piacok bizonytalansága miatt nagy nehézségekkel járna. A háziipari próbálkozások közül még a jászárok-szállási járt a legnagyobb sikerrel, ahol az 1200 főnyi, kézimunkával foglalkozó nő

⁶² Uo. 17/1939.

⁶³ Uo. Kigyűjtött iratok 51. sz. — Az irányadó táblázat a következő:

	Területi csoport	
	I.	II.
Nehézségi fok 1.	66 fill.	54 fill. köbméterenként
" " 2.	92 "	76 "
" " 3.	130 "	108 "

Átlagteljesítményként a nehézségi fokok szerint 3—6 m³-t lehet számítani. Ennél többet csak igen intenzív munkával, hosszú munkaidő alatt lehetett elérni.

⁶⁴ L.: CSÉPÁNYI i. m.

között, a földmunkásszövetkezetek tagjainak asszonyai és leányai is munkát találtak. Számukra külön kézimunka-tanfolyamot is rendeztek.

Ugyancsak hozott pár fillért a szegedieknek a gyógynövénygyűjtés és árusítás elősegítése.

A Tisza-vidékiek azt is javasolták a szövetkezetek központjának, hogy a munkaképtelen, ill. kiöregedett kubikosok számára a központ béreljen halászerületet, hiszen a kubikos-talicskától elszakadt kubikos ererefelé ugysis vagy halászik vagy koldul. Elő kellene tehát segíteni a halászatot. A tárgyalások során azonban bebizonyosodott, hogy a halászerületek bérelése nagy kockázattal és veszteséggel járhat, ezért a javaslatot a központ levette a napirendről.

A kisállattenyésztésre vonatkozó próbálkozások sorra kudarcot vallottak. Még talán a házinyúltenyésztés volt közöttük a legsikeresebb, amit népies ismeretterjesztő füzetek és törzsszállatok beszerzésével támogatott a szövetkezet. A selyemhernyó-tenyésztést azonban nagymértékben hátráltatta a gubó rendkívül alacsony ára, sokhelyütt pedig az eperfa-lomb hiánya is. A baromfitenyésztésnek még több akadályja volt. A földmunkáscsaládok nagyrésze kerítetlen portán vagy éppen más házában lakott, emiatt nem is gondolhatott baromfi tenyésztésére. A többiek pedig a takarmányt nem tudták volna megszerezni. Kértek ugyan a minisztériumtól segítséget, az azonban kijelentette, hogy belátható időn belül erre nem tud pénzt adni. A tervbe vett kecsketenyésztés pedig — noha erre a minisztérium nyújtott 12 000 P hitelt és szakszerű előadásokat is szervezett a kecsketenyésztés fontosságáról és hasznosságáról — azért vallott kudarcot, mert a földmunkások nem vették igénybe a hitelt, hiszen tudva tudták, hogy 80—100 pengőt egy év alatt úgysem tudnának visszafizetni.⁶⁵

A fenti halvaszületett próbálkozások mellett az OKH földmunkásszövetkezeti osztálya a vállalkozói haszon egy részét ténylegesen szociális segítségre fordította.⁶⁶ 15 év alatt mintegy 250 000 pengőt fordítottak kulturális és szociális célra. Ebből évenként és fejenként kb. 30—35 P juthatott egy tagra. (Természetesen nem effektíve, mert sok minden mást, közös dolgokat is ebből az összegből finanszíroztak.) A gyermeknyaralattási akció még 1925-ben megindult. Előbb az Országos Gyermekvédő Liga, majd a Zsófia Gyermekszanatórium révén volt lehetőség előbb 50, később pedig 30 gyermek üdültetésére a földmunkásszövetkezeti tagok gyermekei közül. Az akció nem okozott osztatlan sikert az érdekeltek között. Nemcsak az újítól való idegenkedés tartotta vissza a szülőket gyermekeik elengedésétől, hanem az is, hogy a gyermeknek is dolgoznia kellett, illetve nem tudtak olyan ruhát ráadni, amiben ne szégyenlették volna elengedni nyaralásra. A szentesi csoport 1925-ben kerek-perec megírta a központnak, hogy a szegénység eleve kizárja a gyermekek elküldését. Ezután is évről évre nemleges választ ment a csoporttól az üdültetésre felszólító akcióra. Később mégis elküldtek néhány gyereket, de az idegenkedés végig megmaradt. Mikor azután a válság idején a nyaralattásra szánt 25 000 P-ből fennmaradt pénzt tejakcióra fordította a központ, a szövetkezetek egyöntetűen kérték, hogy a teljes összeget a kisgyermekek tejjelátására fordítsák. 1932-től kezdve azután ez így is volt. A 3 dl forralt tej egy darab kenyérrel volt a fejadag. Évenként mintegy 10—15 ezret osztottak ki belőle a téli hónapokban.⁶⁷

A földmunkásszövetkezeti tagok évről évre panaszkodtak arról is, hogy iskolaköteles gyerekeiket télvíz idején cipő hiányában nem tudják iskolába küldeni.⁶⁸ Eme panaszok nyomán kezdték meg 1929 őszén a gyermekcipők osztogatását a földmunkás

⁶⁵ STEUER: Tizenkét év... 234—238. 1.

⁶⁶ STEUER: A földmunkásszövetkezetek 15 éves működése, Pécs, 1937.

⁶⁷ Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 22/1925., 23/1930. sz. iratok, és Steuer: Tizenkét év... 129. 1.

szövetkezetekben. Évente 5000 P-t fordítottak erre a célra. Ünnepestes keretek között került sor mindig a cipők átadására, ahol kellőképpen hangsúlyozták a szövetkezeti központ érdemeit a segíteni akarás terén.⁶⁹

Az is hátráltatta a gyermekek iskolába járását és tanulását, hogy a földmunkás szülők nem tudták megvenni a drága tankönyveket. A közgyűléseken elhangzott panaszok nyomán a szövetkezetek kölcsönző könyvtárakat létesítettek, így igyekeztek segíteni a bajon.⁷⁰

Az ilyenfajta „szociális olajcseppek” természetesen nem sokat használtak, noha tagadhatatlan, hogy a rettenetes helyzetben levő földmunkás családok körében bármilyen kis segítség értéke megsokszorozódott az égető szükség miatt, és éppen ezért sokan közülük még a szándékot is hálásan fogadták. Azt persze maga Steuer is tudta, hogy az igazi segítség a megfelelő munkaalkalom és kereset megteremtése lett volna. Nem volt nehéz azonban azt sem átlátni és belátni, hogy a kubikosok helyzete szoros összefüggésben van az egész agrár-szegénység helyzetével. Valóban nem egyszer — emlékirataiban és publikációiban — a nincstelen és szegényparasztság egészének problémáit, bajait emlegette fel, sürgetvén a megoldást. Éme állásponttól azonban már csak egy lépést kellett tennie, és máris a földbirtokviszonyok kérdésébe ütközött. Maga módján szembenézve e kérdéssel is, az volt a véleménye, hogy „... munkásnépünknek az anyagi és erkölcsi pusztulástól leendő megmentéséhez a mai legsúlyosabb idők gazdasági és szociális viszonyainak megfelelő birtok és munkás földbérli-szövetkezeti politikára van szükség.”⁷¹

Látnunk kell persze, hogy ebben az állásfoglalásban nincs semmi különleges. A nagyatádi Szabó-féle földreform kudarca, különösen pedig az 1929—1933-as gazdasági válság szörnyű tapasztalatai nyomán, vagy hasonló megfontolásból mint Steuer vagy egyszerűen demagógikus célból, számos jobboldali politikus is ugyannerre az álláspontra jutott. A 30-as évek második felére a jobboldali táborban általánossá vált valamiféle újabb „földreform” hangoztatása — elsősorban a Gömbös-féle tervekhez kapcsolódva. Steuer „érdeme” legfeljebb annyi, hogy ő már előbb is feszegette a dolgot. Igaz, az ő javaslata még e körön belül is a legszolidabbak közé tartozott. A földbérli szövetkezetek széleskörű kiterjesztése útján kívánta megoldani a kérdést. Ezt nemcsak a mundér becsülete miatt vallotta így, lévén maga is szövetkezeti ember, hanem azért, mert ez volt a meggyőződése. „A telepítés a tulajdonba való azonnali átengedésével, nagyon költséges és a jelenlegi súlyos pénzügyi viszonyok között végrehajthatatlan. Míg a földbérli szövetkezeteknek létesítése jóval kevesebb költséggel jár és a legjobb előkészület a megváltható földeknek idővel tulajdonba való átengedéséhez.” — írta 1935-ben.⁷²

Nemcsak az országos vitákhoz kapcsolódva hangoztatta azonban nézetét, hanem a földmunkások körében is igyekezett propagálni a földbérli szövetkezetek ügyét.⁷³ A földbérli szövetkezetek az OKH égisze alatt már léteztek, sőt a világháború előttre

⁶⁸ Steuer személyesen meggyőződött a dolgokról. Az egyik esetet így írta le: „Az egyik munkás-családnál délelőtt három iskolaköteles gyermek, hideg fűtetlen szobában, pokróccal letakarva ült az ágyon. Mikor megkérdeztük tőlük, hogy mért nem mennek iskolába, azt válaszolták, hogy egy pár cipőjük van és abban bátyjuk ment az iskolába, aki legjobban szeret iskolába járni és kora reggel felhúzza a cipőt és abban az iskolába szökött.” Uo. 127. 1.

⁶⁹ Uo. 127—128. 1. és Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 39/1929., 30/1932. sz. iratok.

⁷⁰ Az 1932—33-as tanévben Szentesen 69 gyerek kért kölcsönkönyvet a szövetkezetek könyvtárából, de csak 36-ot tudtak ellátni. Kérték tehát, a tanítókat hogy a tehetősebb gyerekektől szedjenek össze használt könyveket, hogy azokkal is gyarapíthassák a könyvtár állományát. Uo. 26/1932.

⁷¹ STEUER: Tizenkét év... 239. 1.

⁷² Uo. 41. 1.

viszonyuló multtal rendelkeztek. Nem jutottak azonban számottevő szerephez. 1937-ben 58 ilyen szövetkezet 7390 taggal 30 299 kat. holdon gazdálkodott.⁷⁴ Az általánosabb elterjedést nyilván az a közismert tény is akadályozta, hogy azok a nagybirtokosok, akik egyébként bérbe adták földjeiket, inkább nagybérlőkkel szerződtek, mintsem a kisbérletek bonyolultabb és kockázatosabb formáját vállalták volna. Károlyi Sándor mintegy négy évtizedes eszménye még mindig nem vert gyökeret osztályos társai között. Persze, az 1936-ban elfogadott telepítési törvény elgondolásait is örömmel tette magáévá Steuer, hiszen azok nem állottak messze az ő elképzeléseitől.

Amikor Steuer a földmunkásságnak nemcsak anyagi, hanem „erkölcsi” pusztulásától való megmentését is emlegette, akkor tulajdonképpen a szövetkezeti mozgalom eredeti célkitűzését tartotta szem előtt. Noha a gyakorlati gazdasági nehézségek nyilván megnehezítették a dolgot, a szövetkezetek központja és az egyes szövetkezetek papi-polgári vezetői, vagy legalábbis azoknak túlnyomó többsége következetesen törekedtek a szövetkezetek tagjainak politikai és világnézeti befolyásolására, lehető átfelműlésére.

A kor gyakran bombasztikus politikai stílusának megfelelően a szövetkezetek számára is jelmondatot ötlöttek ki: Imádd az Istent, szeresd a hazát! — hangzott a a frázis, amelyet mindjárt alkalmaztak is a díszesre tervezett részjegyek feliratául. A jelszóval is kifejezett keresztény-nemzeti világnézet és magatartás kifejlesztése érdekében azután több formát alkalmaztak, számos akciót indítottak.

A revízió gondolatának elhíttése és ébrentartása egyik fő feladatnak számított. Nem meglepő tehát, hogy a szövetkezetek szervezeten is csatlakoztak a revíziós mozgalomhoz. Persze a módszer sem meglepő. Azzal kezdődött az akció, hogy Steuerék megfogalmaztak egy Lord Rothermerehez címzett levelet annak emlékeztető 1928-as magyarországi tartózkodása alkalmából. A levelet azután — amelyben a kubikosok nehéz helyzetét „egy az egyben” összekapcsolták Trianonnal — aláírták Oláh Mihállyal és Bakos Bálinttal, majd eljuttatták a Lordhoz, aki azután — Steuerék nagy örömeire — megértő választ is küldött.⁷⁵ 1929 májusában a központ felszólította az egyes szövetkezeteket, hogy gyűjtsenek aláírásokat a közben megalakult Revíziós Ligához való csatlakozás kimondására.⁷⁶ Az aláírások összegyűjtése után a központ kimondta a csatlakozást és örömmel nyugtázta, hogy a Liga igazgatóságában is képviselőket kaptak a szövetkezetek.⁷⁷ A nacionalista, revíziós eszme terjesztése egyik fontos feladata volt azoknak az előadásoknak, ill. előadássorozatoknak is, melyeket az egyes szövetkezetek tagsága körében tartottak a téli hónapokban. A közönség reagálására nagyon érdekes epizódot mesélt el Steuer, aki Szentesen egy alkalommal megérdeklődte, hogyan voltak megelégedve a hallottakkal. A kubikosok azt válaszolták „... hogy az előadók igen okos emberek és tudományos tárgyakat adtak elő, csupán azt kifogásolták, hogy az előadó urak állandóan idegen szavakat (revízió, területi integritás, irredentizmus) használnak, mely szavakból azt látják, hogy

⁷³ 1935-ben például elküldte a földmunkásszövetkezetek címére Szabados Mihálynak, a központ titkárnak Földbérli szövetkezeti mozgalom és a munkáskérdés Olaszországban c. munkáját, hogy annak segítségével népszerűsítsék a földmunkások között a földbérli szövetkezetek gondolatát. Csongrád megyei Levéltár: a Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 17/1935.

⁷⁴ A magyar szövetkezés negyven éve. Szerk.: SCHANDL KÁROLY. Bp. 1938.

⁷⁵ Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 39/1928. és STEUER: Tizenkét év... 39. 1.

⁷⁶ Egy hét múlva a szentesi csoport vezetése 141 aláírást prezentált. Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 12/1929.

⁷⁷ Oláh Mihályt, Csomós Jánost és Antal Lajost (Mindszent) jelölték ki a képviselőre. Uo. 34/1929.

újából háború lesz, amikor újból a kubikosoknak kell véráldozatot hozniok.”⁷⁸ A gyánú tehát élt az úri huncutsággal szemben, de a propaganda hatása korántsem múlt el nyomtalanul.

A propaganda hatékonyabb terjesztése érdekében a szövetkezetek központja a sajtót is szeretne volna minél szélesebb körben felhasználni. Steuer többször panaszkodott, hogy a földmunkásság egészének problémáival foglalkozó, számukra készült újság nincs, a meglevő nemzeti irányzatú lapok nem mindig foglalkoznak kellőképpen a földmunkások ügyeivel. Így nem csoda, hogy a földmunkások még nem megfelelő szellemű lapokból tájékozódnak, sőt — horribile dictu — Népszavát olvasnak. A „rossz” hatást a földmunkásszövetkezetek tagsága körében Steuer az 1927-től 1941-ig kéthetenként megjelenő Magyar Munkás című lappal próbálta ellensúlyozni, amelyet személyesen szerkesztett. Tárgyilagosan megállapítható, hogy igen gyatra színvonalon. Próbálkozott még naptár kiadásával is, szintén azért, hogy „megfelelő” kalendáriumot adjon téli olvasmányként a kubikosok kezébe. A „Magyar Munkások Naptára” azonban csak 1927-ben, 1930-ban és 1931-ben jelent meg, azután a vállalkozás végképp megrekedt, noha az 1931-es füzetet maga Gömbös Gyula honvédelmi miniszter bírálta felül és igen elismerően nyilatkozott róla.⁷⁹

A központ, de az egyes szövetkezetek is rajta voltak, hogy a csoportoknak külön székházai legyenek. Nemcsak azért, hogy az ügyintézésnek irodát biztosítsanak, hanem azért is, hogy az összejöveteleknek, az előadásoknak helyet biztosítsanak, meg azért is, hogy a szövetkezetek tagjait kivonják a piactéri, város, ill. községháza előtti csoportosulásokból, a „köpködőkről”, ahol a földmunkások régi szokás szerint munkára várván, meghányták-vetették a világ folyását is. „Az ily munkástömegekből indulnak ki gyakran a munkásmozgalmak és sajnálatos zavargások” — írta Steuer.⁸⁰

A csoportok többsége a 30-as évek végére saját székházzal rendelkezett. A központ támogatásával vették, de az is előfordult, hogy a tagok munkahozzájárulásával építették fel ezeket a többnyire vályogból készült épületeket. Szerették volna, ha a földművelésügyi minisztérium rádiót ajándékozott volna ezekbe a székházakba. Az 1931 márciusában kelt felterjesztésükben meg is indokolták kellőképpen — megint csak felelőlegesen, hogy közös csoportosulástól vonhatja el a rádió az embereket — a kérést, a földművelésügyi miniszter azonban mégsem teljesítette azt. Így saját erőből szerelték be a rádiókészülékeket. Ez azonban lassan ment végbe. 1935-ben még mindössze négy szövetkezetnek volt rádiója.⁸¹

Szintén a szövetkezeti székházakban helyezték el a könyvtárakat is, melyek megalapítására és gyarapítására a központ állandóan intett. Hiszen, mint Steuer írta: „A munkáslakta alföldi községeket és városokat sajnos elárasztották legszélsőségszerű irányú könyvekkel és könyvtárakkal, melyeknek káros kihatásait már rég mindenképp ellensúlyozni kellett volna.” (A nyilvánvaló túlzásban annyi igazság van, hogy a Tisza menti városokban valóban voltak szakszervezeti munkás-könyvtárak.)⁸² Ez esetben a földművelésügyi minisztérium is segített. A könyvtárakban a tipikus „népkönyvtári” összeállítást követve, főleg mezőgazdasági ismeretterjesztő füzetek voltak. Olvasottságuk kicsi volt.⁸³

⁷⁸ STEUER: Tizenkét év... 38. 1.

⁷⁹ Uo. 179. 1.

⁸⁰ Uo. 81. 1.

⁸¹ Uo. 76. 1.

⁸² Uo. 175. 1.

⁸³ A szentesi könyvtárban 1933-ban 237 könyv volt. Az ekkori 529 tagból egy év alatt 21-en vették igénybe, és mindössze 56 könyv volt forgalomban. Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 6/1933.

Az általános nevelési célkitűzéseknek megfelelően a szövetkezetek központja, így a különben kissé bigott Steuer is igen fontos szerepet szánt a vallásnak. Sok tennivalót talált e téren is, hiszen — mint sajnálkozva írta: „Munkásnépünk lelkileg is erkölcsileg sok helyütt, sajnos, hanyatlásnak indult. Istentiszteletre otthon nem jár és azok, kik még istenhívők, munkahelyeiken 10—20—30 km távoli templomba nem járhatnak, lelki és valláserkölcsi nevelésben nem részesülhetnek.⁸⁴ Éppen ez az utóbbi momentum adta a „frappáns” ötletet: 1927 június 16-án, Úrnapján a Szatmár megyei Jánk község határában dolgozó kubikosok számára énekes tábort misét szolgáltattak, amelyre Nyírbátorból még egy 25 tagú honvédenekar is felvonult és a környező falvakból is sokan összecsoportultak a nem mindennapi látványosságra. Steuer szerint a kubikos-mise igen lélekemelő volt. Többször azonban mégsem ismételték meg.⁸⁵

A katolikus vallásban szokásos lelkigyakorlat azonban többször is előfordult. Az érsek védőszárnyai alatt tevékenykedő kalocsaikaktól indult a kezdeményezés. 1930 februárjában befizettek az ilyenfajta célokra fenntartott budapesti Manrézába, és a csoport vezető tagjait felvitték négynapos lelkigyakorlatra. Ezt a kezdeményezést sikerült 1935-re országossá bővíteni és így 1935 februárjában 10 szövetkezet 2—2 tagja vett részt szintén négynapos lelkigyakorlaton a Manrézában. Ezen felbuzdulva a szeghalmiak otthon szerveztek ugyanakkor lelkigyakorlatot. Nekik egyedülálló hazai lehetőségük volt ehhez. A 20-as években lezajlott földreform alkalmával ugyanis 10 hold földet és a rajta levő három épületet az OFB a helyi szövetkezeteknek juttatott. Ezt a földet Steuerék nagylelkűen átengedték ingyenes használatra a Szociális Testvérek Társaságának azzal a feltétellel, hogy a helyi földmunkások szociális és lelki gondozásában részt vesznek. A rend első dolga volt, hogy a cséplőgépszint átalakították kápolnává.⁸⁶ Ilyenformán volt hol megtartani a saját lelkigyakorlatot.⁸⁷

A vallás lehetőségeinek felhasználása, az egyházak segítségének az igénybevétele azonban nemcsak és nem elsősorban az ilyenféle aktusban nyilvánult meg. Szóltunk már az egyházi emberek tevékeny bekapcsolódásáról a szövetkezetek vezetésébe. Ugyanilyen aktívan kapcsolódtak be a szintén említett előadások megtartásába, a szövetkezetek minennapi életébe, nem szűnt meg abbéli törekvésük sem, hogy a vallási élet gyakorlásába és megnyilvánulásába bekapcsolják a földmunkás szövetkezetek tagjait.⁸⁸

Az eddigieken túlmenően a tudatformáló célzatú megmozdulások közül meg lehetne még említenünk a különböző kiállításokon való részvételt (fő attrakció a felvirágozott, és nemzeti színű szalaggal díszített talicska), a munkákról készült fényképfelvételek-sőt filmfelvételek készítését és felhasználását a szövetkezetek népszerűsítésében és a szövetkezeti öntudat kialakításában. Ugyanakkor Steuer időnként még egy-egy körlevelet is megszerkesztett, amely felolvasatásával szintén a nevelést próbálta elősegíteni.⁸⁹

⁸⁴ STEUER: Tizenkét év... 31. 1.

⁸⁵ Uo. 32. 1.

⁸⁶ Az oltárterítőt az Irgalmas-rendi apácák hímezték. Rajta volt a jelmondat is: Imádd az Istent, szeresd a hazát! Uo. 160. 1.

⁸⁷ Uo. 32—34. 1.

⁸⁸ A szentesi földmunkásszövetkezetnek fenntartott helye volt az úrnap körmenetek rendjében — igaz, hogy a felvonuló egyesületek végén. Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 1940-iktatlan.

⁸⁹ Pl. 1934-ben, amikor arra figyelmezteti a tagokat, hogy a szegénység önmagában még nem jogosít fel támogatásra, azt megfelelő magatartással — kötelességteljesítéssel, a munkások hivatott vezetőinek és munkaadóinak tiszletével — kell kiérdemelni. Uo. 40/1934. — Vagy 1939-ben, amikor az istentiszteletek példamutató látogatására szólít fel. Uo. 31/1939.

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy a szövetkezetek központja, az OKH Földmunkásszövetkezeti Osztálya a korabeli propaganda minden lehetőségét és eszközét felhasználta a vállalt eszmei és politikai feladat megvalósítása érdekében.

Kétségtelenül az osztály vezetőjének, Steuer Györgynek a személye sok vonatkozásban meghatározó volt mindezen tevékenység során. Elsősorban ő volt az, aki az eredeti célkitűzések értelmében, azokhoz ragaszkodva meg akarta őrizni, tovább akarta fejleszteni, valóban társadalmi ügyé akarta tenni a földmunkások vállalkozó szövetkezetéhez fűződő hajdani elgondolásokat. Ez nemcsak abból derült ki, hogy az ügy érdekében állandóan emlékiratokkal, kérvényekkel bombázta a mindenkori kormányokat és a különböző hatóságokat és személyesen is minduntalan a nyakukra járt, hanem abból is, hogy a legkülönbözőbb egyesületekkel és szervezetekkel is kapcsolatteremtésre törekedett a szövetkezetek elismertetése és megsegítése ügyében.⁹⁰ Kétségtelen, hogy meggyőződése mellett egyéni ambíciói is vezérelték mindebben. Amikor pl. követeli, hogy „... a földmunkáslakta vidéken biztosítani kell a hivatásos törvényhozási képviselőt” (értsd olyan képviselő behozását a parlamentbe, aki hivatalból foglalkozik a földmunkások ügyeivel), akkor nyilván saját, 1931-ben elvesztett kiskundorozsmai mandátumát sírta vissza. A földmunkásügyek vezetésével megbízandó kormánybiztos kinevezésének gyakori emlegetésekor is minden bizonnyal arra gondolt, hogy e tisztségre ő maga lenne a legmegfelelőbb személy. Ilyenféle tervei kapcsán elérkezett egy igen kritikus ponthoz is. 1934–35-ben elkezdte feszegetni a földmunkásszövetkezeteknek az OKH-hoz való kapcsolatát. Azt szerette volna elérni, hogy a földmunkásszövetkezetek központja legyen teljesen különálló szervezet, vagy ha marad is az OKH-n belül, kapjon önálló jogkört. Ezen elgondolásaihoz — nem is sikertelenül — megpróbált támogatókat toborozni az egyes szövetkezetek körében.⁹¹ Az OKH ezt a próbálkozást természetesen visszaverte és minden maradt a régiben. Pontosabban megfigyelhető egy olyanfajta változás, hogy a szövetkezetek irányításában csökkent a központ szerepe. Maga Steuer számolt be arról, hogy 1935-től kevesebb nagy munkát vállalnak központilag, inkább a helyi csoportok maguk szerzik meg és vállalják el az egyes munkákat.⁹² Ez persze a gyarapodó munkalehetőségekkel is összefüggött. Különösen 1938, a győri program meghirdetése után találtak, ha nem is elegendő, de minden eddiginél több munkalehetőséget a kubikosok. A háború idején ha nem is zavartalanul — a hadigazdálkodás munkaerőhelyzetének megfelelően — tovább folytatódott ez a tendencia, amelyet elősegítettek az út-, különösen pedig a repülőtér építkezések.

Ezt azonban már Steuer már nem a földmunkásszövetkezetek vezetőjeként érte meg. 1941 februárjában az OKH — előrehaladott korára és betegségére való tekintettel — felmentette őt az osztály vezetése alól és Kozma Sándort, aki az OKH másik osztályán volt osztályvezető, de revizorként a földmunkásszövetkezetek ügyeit is ismerte, bízta meg a vezetéssel. A változásokról mind az OKH vezetése, mind Steuer értesítette az egyes szövetkezeteket. A két körlevél különböző hangjából és tartalmából kiderül, hogy — bár Steuer elég idős, 68 éves volt — mégsem egyszerű, kölcsönös megegyezéssel történő nyugdíjba vonulásról volt csupán szó, hanem Steuer

⁹⁰ Csak néhányat említhetünk meg ezek közül: A Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Faluszövetség (1932-től „Falu” Magyar Gazda és Földművelőszövetség), Országos Mezőgazdasági Kamara, Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara (ebben képviselője is van a földmunkásszövetkezeteknek), Országos Munkaközvetítő Tanács, Országos Ipartanács, különböző munkaadói szervezetek, Baross Szövetség, Magyar Kálvin Szövetség, Katolikus Népszövetség stb.

⁹¹ Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai 35/1934. és a szentesi szövetkezet 1935. jún. 25-én kelt, a földművelésügyi miniszterhez intézett kérelmének másolata. Uo., 1935-ös csomag, szám nélküli irat.

⁹² A földmunkás szövetkezetek 15 éves működése. Pécs, 1937.

elejtéséről is.⁹³ Ezt erősíti meg Steuer másik levele, hogy lapjának, a Magyar Munkásnak, melynek szerkesztését megtartotta, megjelenése csak úgy lehetséges, ha a szövetkezeti tagok előfizetnek rá. További ingyenes terjesztés lehetetlenné vált, mivel az OKH minden anyagi támogatást megvont az újságtól.⁹⁴

Ezután tehát Kozma Sándor irányította az OKH intencióinak megfelelően a szövetkezetek munkáját a háború végéig. Kétségtelen azonban, hogy a mozgalom ekkorra minden tekintetben leszálló ágához érkezett.

A szövetkezetek működésének összegzése

Ezek után fel kell tennünk — a jöllehet szónokinak tűnő — kérdést: megfelelt-e a földmunkás-szövetkezeti mozgalom a megindításakor hozzáfűzött várakozásoknak és célkitűzéseknek? Az eddigiekből, a mozgalom történetének leírásából is kiderül, hogy a válasz csakis nemleges lehet. Mégis — az ismétlések lehető elkerülésével — célszerűnek látszik befejezésül néhány momentum aláhúzása, az okok és összefüggések összegezésének szándékával is.

Anélkül, hogy a fontosabb tényezők között sorrendet szándékoznánk felállítani, első helyen kell leszögeznünk, hogy a kezdeti felbuzdulás és a későbbi törekvések a földmunkásszövetkezeti mozgalom érdekében lépten-nyomon gazdasági akadályokba ütköztek. A munkanélküliség, a munkahiány már a gazdasági válság előtt is, a válság alatt és után pedig különösen eleve kudarcra ítélte, vagy legalábbis nagyon szűk körre szorította a szövetkezetek lehetőségeit az állami protekcionizmus ellenére. Hozzá kell számítanunk, hogy ez az állami támogatás nemcsak a reménykedéseknek, hanem a valóban lehetségesnek is jócskán alatta maradt. Világos, hogy a kormányoknak a kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy a szövetkezeteknek ha nem is anyagiakkal, de legalább hathatós intézkedésekkel segítségükre siessenek. Az állam letudta kötelességét az egyszeri nagyobb kölcsönnel, azután — minden intervenció ellenére — begombolkozott.

Mindehhez még más gyakorlati-politikai tényezők is járultak a hivatalos hatalom részéről. A földmunkásszövetkezetek, bár célkitűzéseikkel, és ha úgy tetszik, nevelő munkájukkal a rendszer alapvető politikai és eszmei célkitűzéseit kívánták szolgálni, sosem váltak a hatalom politikájának egyedüli letéteményeseivé, még a saját szűkebb területeiken sem, nem jutottak monopolhelyzetbe, mint jobboldali politikai, illetve „érdekvédelmi” szervezetek a földmunkásság körében. Különösen megmutatkozott ez a Gömbös-kormányzásától kezdve. Ő egészen más keretek közé akarta helyezni a kérdést, nemcsak „reformterveivel”, hanem a Nemzeti Munkaközpont megszervezésével is. Az 1930-as évek közepétől a földmunkásszövetkezetek egyik legfőbb riválisa éppen a Nemzeti Munkaközpont lett.

A Nemzeti Munkaközpont külön gondot fordított a kubikosok megnyerésére, szervezésére. A szövetkezeteknél nagyobb gyakorlati és politikai lehetőségek rövidesen éreztették is hatásukat. Az államhatalmi szervek közvetlen és hatásos támogatását sokkal inkább maguk mögött érezhették, mint a szövetkezetek bármikor is. Három év múltán már a kubikosok fő-fő szószólóinak tüntették fel magukat. Ennek jegyében rendezték meg 1939. január 1920-án—Marton Bélának, a NEMK vezetőjének személyes irányításával — a kubikosok kongresszusát Csongrádon. Jellemző volt

⁹³ Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai 21/1941. és 26/1941. (Kigyűjtött 37.) sz. iratok.

⁹⁴ Uo. 33/1941.

a Nemzeti Munkaközpont módszerére, de tartalmi tevékenységére is, hogy az össze-
jövetelel elfogadott határozatok lényegében kisajátították Steuerék régi óhajait,
és azok mellett csaptak nagy hűhót, propagandisztikus céllal, országos visszhangot
keltvén a kongresszus körül, Persze lényeges előrehaladás ennek nyomán sem tör-
tént, bár kétségtelen, hogy a minimális munkabéreknek a kubikosságra történő ki-
terjesztéséhez a csongrádi kubikos kongresszus adta meg a döntő lökést.⁹⁵

Mindez némileg azzal is összefüggött, hogy a földmunkásszövetkezetek vezetése
elvontabban, nem a napi politikai változások szerint alkalmazkodva hirdette az „esz-
mét” és a 30-as években kissé el is maradt a magyar fasizmus „korszerűsödő” nézetei
mögött, anélkül persze, hogy valamiféle jobboldali, belső „ellenzékké” vált volna.⁹⁶

A fentiek nyilvánvalóan nagy hatással voltak a szövetkezetek működési lehetőségeire. Ezekkel volt szoros összefüggésben pl., hogy a szövetkezetek mennyiségi fejlődése lényegében megrekedt. Újabb helyi csoportok nem alakultak, sőt a meglévők közül is feloszlott kettő.⁹⁷ A létszám, mint már erről szó volt, — a kisebb-nagyobb hullámzásoktól eltekintve — szintén nagyjából állandó maradt. A 30-as évek végén elérte a 7000-et, azután csökkent.

Változatlan volt és maradt még a harmincas évek végén is a magánvállalkozók konkurrenciája. A magáncégek 1938-ban is a meghirdetett közmunkákból elnyerték a pályázatok 2/3-át.⁹⁸ Megmaradt, sőt erősödött az a 20-as évek végére már nyilvánvaló tény, hogy az OKH egy a vállalkozó kapitalista cégek között. Korántsem valósult meg tehát az az eredeti elképzelés, hogy a szövetkezés útján maguk a kubikosok lesznek vállalkozókká, kiküszöbölve a munkaadó és a munkás közé beékelődő, a hasznot lefoglaló egyéb tényezőket. Az OKH maga is ilyen tényezővé vált. Azt persze lehetetlen megállapítani, hogy a 20 millió pengő értékűre becsülhető összesen elvégzett munka hasznából mennyit vágott zsebre az OKH. Az azonban tény, hogy a különösen a 30-as évektől kezdve szűken mért munkabéren kívül 1939-ig összesen mintegy 300 000 P származott vissza az OKH közlése szerint valamilyen formában a szövetkezetek tagjaira.⁹⁹ Ebben az összegben az összes közvetett juttatáson kívül benne foglaltatott — megkülönböztetés nélkül — az a pénz is, amit a tagok az alapszabályban is lefektetett, ún. munkabérpótlék formájában megkaptak. Ezt a munkában eltöltött napok száma arányában fizették, főképpen a válság utáni nagyobb munkák megindulása idején.¹⁰⁰

Ezzel el is érkeztünk a szövetkezetek és tagságuk kölcsönös viszonyának kérdéséhez. Az előbbieken érintett tényezők külön-külön is, meg együttesen is nagymértékben hatottak erre a viszonyra. Azok a problémák, amelyeket Oláh Mihály némi

⁹⁵ Csongrád megyei Levéltár: Hódmezővásárhelyi polgármesteri bizalmas iratok 1939—109.

⁹⁶ Meg kell említeni az érdekesség kedvéért, hogy a földmunkások közötti befolyás megkísérlése szövetkezeti úton az OKH-n kívül mások részéről is megtörtént, különöseb eredmény nélkül. 1935-ben gr. Apponyi György és gr. Hunyadi Ferenc — az ismert legitimisták — védnöksége alatt megalakult a Magyar Kubikos és Kordélyos Munkások és Vállalkozók Országos Szövetsége. Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 31/1935. — 1939-ben pedig a Földmunka Iparosok Vállalkozó Szövetkezete tűnik fel. SZABADOS MIHÁLY: Olasz és magyar földmunkásszövetkezetek. A mai magyar szociálpolitika c. kötetben. Bp. 1939.

⁹⁷ 1932-ben a Mindszentit feloszlatták, 1934-ben a budapesti — sikertelen működés következtében — felszámolt. A Mindszentit 1937-ben újjászervezték. Csongrád megyei Levéltár, A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. Kigyűjtött iratok 54. sz., ill. Magyar Munkás 1934. dec. 15.

⁹⁸ SZABADOS: i. m.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Az 1934-es máriabesnyői munkán pl. aki 50 napot ledolgozott, 10—15 P pótlékban részesült összesen. Csongrád megyei Levéltár. A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. 2/1935.

késérőséggel összegzett az 1920-as évek végén, a harmincas években nemhogy csökkentek volna, hanem inkább elmélyültek. Mégpedig párhuzamosan azzal, hogy a válság nyomán bekövetkező munkabércsökkenést követően az OKH-ban erősödtek a vállalkozói vonások. Erről is van hiteles tanúvallomásunk. Borbás Lajos, volt kubikos így ír: „A kubikosok körében az egész országban mindenütt köztudott volt, hogy az OKH munkáin akármennyit dolgoztunk és bármilyen nagy teljesítményt értünk el, napi 3 pengő átlagkeresettel szúrták ki a szemünket.”¹⁰¹ Érthető, hogy mindez önmagában is elég volt, hogy a tagság túlnyomó többsége ne érezze magáénak a szövetkezetet és egyszerűen csak a munkaadót lássa benne. A viszonyt jól illusztrálják a részjegyekre történő befizetések. Az évi 20 P-t különösen a válság idején — a legkritkább esetben fizették meg. Az általános gyakorlat az volt, hogy a munkabaállással egyidejűleg kezdték fizetni a heti 20 filléres részleteket, ami feltétele volt a munkabábelésnek. A munka megszűntével a részletek fizetése abba is maradt. Az OKH akarva-akaratlan belenyugodott ebbe a helyzetbe, nem tudott ellene semmit tenni.¹⁰²

A közgyűléseken való részvétel is tükrözte a helyzetet. A tagságnak rendszerint csak a töredéke jelent meg, azok is tele voltak panasszal.

A passzivitásban megmutatókozó negatív viszony mellett kifejezett szövetkezetellenes megnyilvánulásokkal is találkozhatott a központ.¹⁰³

Az egyéni eseteken túlmenően Mindszenten az egész csoport fordult szembe a központi vezetéssel. Összekülönböztek a vállalkozói haszon elosztásának a módján. A vezetőség — amelynek összeállításánál Steuer szerint a helyi hatóság nem volt elég körültekintő és így abba „megbízhatatlanok” is bekerültek — a tagság támogatásával nem engedett követeléseiből. Az összecsapás vége az lett, hogy a csoportot feloszlatta az OKH. Megkísérelték az új szövetkezet létrehozását a községben, de az lényegében sikertelen maradt, csak amikor 1937-ben visszavonták az 1932-es feloszlató határozatot, alakult újjá a csoport.¹⁰⁴

Ezek a problémák már a politikai befolyásolás hatékonyságának a kérdésére is rámutatnak. Arra ugyanis, hogy a vállalt és tudatos propaganda tevékenységgel végrehajtni törekedett nevelés nehezen elhárítható akadályokba ütközött. Az akadályok jórészt összefüggtek azokkal az objektív nehézségekkel, amelyek a földmunkásszövetkezeti mozgalom gazdasági-szociális feladatainak teljesítését eleve lehetetlenné tették. A szociális problémák megoldatlansága súlyosbítva az OKH-nál egyértelműen megnyilvánult munkaadói magatartással, jórészt kudarcra ítélték Steuerék buzgólkodásait. Még azoknál a földmunkásoknál is, akiknél a szorosabban vett szövetkezeti és az általánosan is ható politikai világnézeti fertőzés nem múltott el nyomtalanul, a nyilvánvaló ellentmondások és a napi bajok ébrentartó hatására állandóan parázslott az ösztönös lázadás szelleme. Rendkívül jellemző eset erre Czett-

¹⁰¹ BORBÁS LAJOS: Közkatonák. Bp. 1972. 192. 1. A könyv Kényszermunka Gödöllőn jellemző című fejezetében leírja, hogy ezt a keresetet fejenként 10 m³ kitermelt föld vagonba rakásával érték el. A 10 órás munkanapra néha 3—4 órát is rá kellett dolgozniuk, hogy ezt teljesítsék.

¹⁰² A szentesi csoportról részletes adataink vannak. 1934-ben az 500 főnyi tagságból csak két fő fizette ki a 20 P-t, 40 fő fizetett 1—4 P összeget, a többiek csak 1—2 részletet törlesztettek. Csongrád megyei Levéltár: A Szentesi Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetének iratai. Tagnévsorok — 1925—1943. — 1937-ben 626 tagot tartottak nyilván a csoportban. Ebből 61 semmit sem, 433 1P-t vagy ennél kisebb összeget, 119 1—20 P-t fizetett, 13-an voltak, akik 20 P-nél többet fizettek. Uo. 14/1938. (Kigyűjtött 66.)

¹⁰³ 1934-ben pl. Steuernek jelentik, hogy Dobrai János szentesi kubikos szövetkezeti tag többször nyilvánosan szidta a „kutya” szövetkezetet. Uo. 16/1934. — Az is kínosan érintette a központot, hogy Vas Antal, aki, mint később kiderült, szintén tagja volt a szentesi csoportnak, 1939-ben a minimális bérekről folytatott tárgyalások idején élesen támadta az OKH-t. Uo. 45/1939.

¹⁰⁴ Uo. Kigyűjtött 54. sz. és Steuer: Tizenkét év...

ler Jenő 1935-ös képviselői bukásának története Jászárokszálláson. Helyi emberei manipuláltak a szövetkezeti munkásotthon felépítésére fordítandó összeggel. A felháborodott hangulatban a teljesen ismeretlen Jenés András — jó taktikai érzékkel földmunkásprogramot hirdetve — fellépett Czettler ellenjelöltjeként. A választáson 1000 szavazattal megelőzte őt, aki az első nemzetgyűlés óta egyfolytában képviselte a kerületet, és legutóbb egyhangú mandátumot szerzett ott. A földmunkások Jenest támogatták.¹⁰⁵

A politikai befolyás ellensúlyozójaként azonban nemcsak az objektív körülmények estek latba. A Tisza menti kubikos vidéken elsősorban a baloldali, szocialista ellenhatás is állandóan jelen volt. Az ellenforradalmi-fasiszta viszonyok ismert körülményei között, a jobboldali szociáldemokrata vezetés nyűgét is magán hordva természetesen korlátozott volt az ilyen irányú hatás, de mégis élt, sőt többnyire a Földmunkásszövetség országos vezetésének szándékától eltérő baloldali, harcosszövegét közvetített, időnként pedig az illegális KMP szava is eljutott a földmunkások közé — nemcsak a nagy szocialista hagyományokkal rendelkező vidékeken.¹⁰⁶

E hatástól nem voltak mentesek a társaiktól egyáltalán nem elszigetelten élő és dolgozó földmunkásszövetkezeti tagok sem. Mint már utaltunk rá, a Csongrád megyei csoportokban gyakran aktív szerepet játszottak ismert szocialista földmunkások, bár kétségtelen, hogy a kapcsolat nem volt mindenütt olyan közvetlen és állandó, mint a szentesi csoport esetében, ahol a szocialisták kezdettől fogva rajta tartották szemüket a szövetkezeten. Olyan formában is, hogy Böszörményi Benjámint egyenesen az ő megbízásából vállalt vezetőserepet a csoportban.¹⁰⁷

A földmunkásszövetség köréből kiinduló baloldali és kommunista akciók és megmozdulások közül idekiváncokzik az 1935-ös szervezkedés megemlézése. Nemcsak azért is, mert széleskörű kapcsolatot sikerült létesíteni a földmunkásvidékekkel, hanem azért is, mert itt nyilvánvaló volt, hogy a KMP közvetlen kapcsolatba került a földmunkásszövetkezetek tagjaival is. A földmunkásszövetségben szerveződött és Rózsa Richárd irányítása alatt működő ellenzéki frakció tagjai (Holler Mihály, Kelemen József, Czuczai János, Bognár József és Török Antal) ugyanis agitációjukat éppen az OKH vállalkozásában zajló gödöllő-máriabesnyői vasútépítkezéssel kezdték meg. A munka igen gyors eredményeket hozott, a párt röplapjait és agrárprogramját is terjesztették a kubikosok között, azok továbbvitték lakóhelyükre is. (A csendőrség ellenakciója éppen a Jászárokszálláson terjesztett röplapok kapcsán indult meg).¹⁰⁸

Végeredményben azt a tényt szögezhetjük le, hogy az objektív és szubjektív tényezők hatására az érintett kubikosok, a szövetkezetek tagjai körében sem gazdasági-szociális, sem pedig politikai célkitűzéseit nem sikerült teljesíteniük a Földmunkások Vállalkozó Szövetkezeteinek. A kubikosok közül csak kevesen váltak hívévé az eredeti elgondolásoknak. A többség — mint később a Nemzeti Munkaközpontban is — egyszerűen csak a munkához jutás egyik lehetőségét, eszközét látta bennük. Nem többet és nem kevesebbet. A szövetkezetekhez való viszonyukat ez határozta meg.

¹⁰⁵ Pesti Napló 1935. ápr. 2. Akik kimaradtak a t. Házból, és *Kóczián Balázs* (Jászárokszállás) visszaemlékezése. Jenés később a kisgazdapárthoz csatlakozott.

¹⁰⁶ L.: Földmunkás- és szegényparaszttömegmozgalmak Magyarországon ...II. köt. X. feje.

¹⁰⁷ *Török János* visszaemlékezése. Tóth Ernőné: A szentesi földmunkások helyzete és mozgalmi (kézirati). Megemlékendő itt, hogy a szentesi szövetkezet igazgatója, Panyik Tóth Demeter a Tanácsköztársaság idején a Csongrád megyei Direktórium tagja volt. Igaz, hogy az ellenforradalom számmonkérése után árvaszéki elnökhelyettesi állásban megmaradhatott, a politikától visszavonult, de éppen ezért ellenkező irányú politikai tevékenységet sem fejtett ki.

¹⁰⁸ Földmunkás- és szegényparaszttömegmozgalmak ...I. köt. 887. 1. és BORBÁS LAJOS: i. m. 153. 1.

Míndez pedig az 1920—22-ben — Schandl, Czettler, Steuer részéről — hangoztattott nagyszabású elgondolások, tervek, várankozások igen kisszerű realizálódását, lényegében teljes kudarcát jelentette. A szövetkezetek osztottak az ellenforradalmi rendszer annyi más demagóg szociális ígéletének és próbálkozásának sorsában. Így vet saját keretein túlra is leleplező fényt a Földmunkások Vállalkozó Szövetkezetei — megítélésünk szerint egyébként önmagában sem érdektelen — történetének vázlatos végigkísérése.

Lajos Serfözö

COOPÉRATIVES DES TERRASSIERS
(LE SORT D'UNE TENTATIVE DE POLITIQUE SOCIALE EN HONGRIE
SOUS LE RÉGIME CONTRE-RÉVOLUTIONNAIRE)

Les Coopératives des Terrassiers ont été organisées au début du régime contre-révolutionnaire, c'est à dire au cours de la première moitié des années 1920. La cause contraignante en a été la situation déplorable des terrassiers, surtout en raison du chômage général. Les deux débats parlementaires ayant pour objet la formation de ces coopératives (en 1920 et en 1923) l'argumentation de György Steuer, chargé de leur direction centrale prouvent que les autorités leur réservaient un rôle politique important. La mission principale de ces coopératives aurait été « la réconciliation du travail et du capital », le maintien de « la paix des classes » et la préservation pratique de la « race hongroise ». Il s'agit des objectifs de politique sociale étroitement liés à l'idéologie du régime contre-révolutionnaire qui s'installait. Il était question aussi que coopératives défendraient les intérêts des terrassiers contre les excès du capital privé et qu'elles deviendraient capable de soutenir la concurrence avec les entreprises privées. Les coopératives des terrassiers ont été organisées dans le cadre de la Coopérative Nationale du Crédit dont elles constituaient une des sections. Jusqu'en 1931, 14 groupes ont été mis en place surtout dans le Comitat de Csongrad, mais on organisait des coopératives aussi à Gyula, à Kalocsa et dans le Jászság. Les fonctionnaires des administrations locales, les instituteurs et les prêtres ont activement participé à leur formation. Mais la direction locale restait toujours dans leurs mains, bien qu'on ait élu aussi des terrassiers dans les comités de direction. En tant qu'organisations, les coopératives fonctionnaient suivant les statuts des coopératives capitalistes. Le nombre des adhérents variait entre 4000 et 7000 jusqu'à la fin de la seconde guerre mondiale. Malgré que cette organisation ait rassemblé un peu moins de la moitié des terrassiers, elle était plus importante au sein du prolétariat agricole. C'est le cadre très étroit de l'aide financière qui a défini les limites de son extension.

La direction centrale a tout fait pour l'éducation des adhérents dans l'esprit des objectifs initiaux : elle s'est efforcée à former chez les adhérents une attitude conforme aux vœux du régime, en propageant en premier lieu le nationalisme et le cléricanisme. Les formes et les méthodes de propagande ont été variées ; l'assistance sociale même a été subordonnée à cette fin éducative.

Notons que le résultat n'a pu être concluant car la direction centrale n'y a consacré qu'une fraction infime des bénéfices. L'histoire d'une vingtaine d'années de ces coopératives prouve clairement qu'elles n'ont jamais pu atteindre les objectifs qui les avaient faites naître. Elles n'ont pas reçu de l'Etat et des autorités l'appui moral et matériel suffisant ; elles ne sont pas devenues les dépositaires exclusifs de la politique du régime même dans leur domaine propre, c'est à dire parmi les terrassiers. La concurrence des entreprises privées se poursuivait sans entrave, et dès que les coopératives commençaient à fonctionner, l'Etat ne voyait plus en elles que des entreprises privées ; — fait qui avait des répercussions sur les salaires des coopérateurs aussi.

Voilà qui a déterminé l'attitude des terrassiers face à ces coopératives ; ils les considéraient comme des entreprises privées et ils ne voyaient en elles qu'une institution qui leur offrait du travail.

Ces circonstances ont limité leur influence politique. Il est à noter d'ailleurs que, les membres des coopératives surtout dans le comitat de Csongrad, ont maintenu leurs contacts avec le mouvement socialiste traditionnel, parfois avec l'aile gauche de celui-ci ; ils ont établi des rapports même avec le Parti Communiste illégal.

Tout compte fait, cette organisation des terrassiers fut une des tentatives avortées de la politique sociale du régime contre-révolutionnaire.

TARTALOM

A mozgalom megindulása, célkitűzések	3
A szövetkezetek megszervezése, működésük kezdetei	10
Az 1929—1933-as gazdasági válság következményei	16
Szociális, kulturális és politikai tevékenység	18
A szövetkezetek működésének összegzése	25